A

POPULAR EDITION

OF THE

ECOND AND THIRD TANTRAS

OF

VISHNUS'ARMAN

Containing a full Glossary and a literal translation of the verses occurring in the Text.)

BY

HADEVA SHIVARAM APTE, B. A.,

ST ASSISTANT MASTER, HIGH SCHOOL, SATARA.

POONA:

ED AND PUBLISHED AT THE *Arya-Bhushana* PRESS, POONA

BY

NATESH APPAJI DRAVID.

1912.

PREFACE.

The following is a Popular Edition of the Second and Third Tantras containing full explanatory notes and a glossary of words, adapted to meet the requirements of less advanced students. By Popular Edition is meant such a one as can be easily understood without the help of a teacher even by a student who has studied the first few lessons of Dr. Bhandarkar's 2nd Book. It is thus hoped that it will be largely availed of by the generality of students and especially by those who study privately. An experience of some years as a teacher of Sanskrit has convinced the editor that a book of the kind now presented would be generally acceptabls. Hence he thinks that the publication of the book meets a long-felt want.

No pains have been spared to make this book useful to those for whom it is intended. Almost all the verses have been literally translated into English except only a few which, it was thought, could be easily understood.

How far the object in view is carried out is left entirely to the public to judge.

Any suggestions as to the meaning of a particular passage or individual words will be deemed a favour.

THE EDITOR.

अथ

द्वितीयतंत्रम् ।

———<>◇•◇<>———

अथेदमारभ्यते मित्रप्राप्तिकं[1] नाम द्वितीयं तन्त्रं यस्यायमादिमः श्लोकः ।

[2] असाधना अपि प्राज्ञा बुद्धिमन्तो बहुश्रुताः ।
साधयन्त्याशु कार्याणि काकाखुमृगकूर्मवत् ॥ १ ॥

तद्यथानुश्रूयते ।

अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे[3] महिलारोप्यं नाम नगरम् । तस्य नाति-[4]दूरेण महांश्छायावान्[5]न्यग्रोधपादपो नानाविहंगोपभुक्तफलः[6] कीटैरावृत-[7]कोटरश्छायाश्वासितपथिकजनसमूहश्च[8] । अथवा युक्तम् ।

---

१ Called the acquisition of friends. It is a ब. स. क being added to make it ब. मित्रप्राप्तिः यस्मिन् तत्. २ The wise, talented and well-read (lit. those who have heard much) though without means, accomplish their purposes quickly, as did the crow, mouse, deer and tortoise (in the following book). ३ For the explanation of this, see the 1st Tantra. ४ Not far from it, near it. ५ A large banian-tree full of shade or shady. ६ The fruits of which were eaten by various kinds of birds. नानाविहंगैः उपभुक्तानि फलानि यस्य स. ब. ७ The hollows of which were filled with insects or worms. ब. ८ In the shade of which multitudes of travellers took rest. ब.

[1]छायासुप्तमृगः शकुन्तिनिवहैर्विष्वग्विलुप्तच्छदः
कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतप्रश्रयः ।
विश्रब्धं मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः सतां सत्तरुः
सर्वाङ्गैर्बहुजीवसंघसुखदो भूभारभूतोऽपरः ॥ २ ॥

तत्र च लघुपतनको[2] नाम वायसः प्रतिवसति स्म । स कदाचित्
प्राणयात्रार्थं[3] पुरमुद्दिश्य[4] प्रचलितो यावत्पश्यति तावज्जालहस्तो[5] ऽतिकृष्णतनुः[6] स्फुटितचरण[7] ऊर्ध्वकेशो[8] यमकिंकराकारो[9] नरः संमुखो बभूव । अथ तं दृष्ट्वा व्यचिन्तयत् । यदयं दुरात्मा ममाश्रयवट[10] संमुखोऽभ्येति तन्न ज्ञायते किमद्य वटवासिनां[11] विहंगानां विनाशो भविष्यति वा । एवं बहुविधं विचिन्त्य तत्क्षणान्निवृत्य तमेव वटपादपं सर्वान्विहंगान्प्रोवाच । भो अयं दुरात्मा लुब्धको[12] जालतण्डुलहस्तः[13] समभ्येति । तत्सर्वथा तस्य न विश्वसनीयम् । एष जालं प्रसार्य

---

१ The shade of which was resorted to by the beasts of the forest for rest, the leaves of which were occupied in many places by multitudes (flights) of birds, the hollows of which were filled with worms, the branches of which were inhabited by herds of monkeys, the honey in the flowers of which was fearlessly drunk in by the bees-such an excellent tree, worthy of praise at the hands of the good, afforded pleasure to many creatures by its various limbs (parts), so that any other tree besides, was only a burden to the earth. Almost all the compounds in this verse are ब. छायायां सुप्ता· मृगा· यस्य. Others should be similarly dissolved बहु...दः-बहुजीवसंघाय सुखं ददातीति. उप. २ लघु पतनं यस्य. ब. Short of flight. ३ In search of prey or livelihood ४ Towards. It is used as a preposition being the gerund of दिश् with उद् ५ With a net in hand. जालं हस्तयो· यस्य. ब ६ Of ver black complexion. ब. ७ Splay-footed. स्फुटितौ चरणौ यस्य. ८ With the hair standing erect. ९ Having the form the servants of Yama (god of death) यमकिंकरस्येव आका यस्य. ब १० The banian tree which is my resting-pl ११ Residing in the वट tree. १२ A hunter. १३ Carryi a net and rice in his hands. जालतंडुलौ हस्तयोः यस्य. ब.

तण्डुलान्प्रक्षेप्स्यति । ते भवद्भिः सर्वैरपि हालाहलसदृशा द्रष्टव्याः। एवं वदतस्तस्य स लुब्धकस्तत्र वटतल आगत्य जालं प्रसार्य सिन्दुवारसदृशांस्तण्डुलान्प्रक्षिप्य नातिदूरं गत्वा निभृतः स्थितः । अथ ये पक्षिणस्तत्र स्थितास्ते लघुपतनकवाक्यार्गलया निवारितास्तांस्तण्डुलान्हालाङ्कुरानिव वीक्षमाणा निभृतास्तस्थुः । अत्रान्तरे चित्रग्रीवो नाम कपोतराजः सहस्रपरिवारः प्राणयात्रार्थं परिभ्रमंस्तांस्तण्डुलान्दूरतोपि लघुपतनकेन निवार्यमाणोपि जिह्वालौल्याद्भक्षणार्थमपतत्सपरिवारो बद्धश्च । अथवा साधु इदमुच्यते ।

जिह्वालौल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासिनाम् ।
अचिन्तितो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते ॥ ३ ॥

अथवा न तस्य दोषोस्ति । उक्तं च ।

पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोषं न विज्ञातवान्
रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः ।

---

१ Will scatter, throw. (2nd Future of क्षिप् with प्र.) २ Like the deadly poison. (हालाहल.) ३ A kind of plant and its seed. ४ Hidden, concealed. ५ By the bar or bolt in the shape of the advice of Laghupatanaka ६ Sprouts. ७ Of variegated neck चित्रा ग्रीवा यस्य. ब. ८ The king of pigeons. ९ With a retinue consisting of a thousand followers. सहस्र परिवारः यस्य. ब. १० Being warded off or prevented. Pre. P. Passive of the caus. of वृ with नि. ११ Through the greediness of tongue. १२ Alighted (on the ground). १३ Was caught or entangled (in the net). १४ Unexpected death befalls those who are greedy of tongue, who live in the midst of water, and those who are ignorant, as it does the fish. जिह्वालौल्य &c. स. त. १५ How did not *Paulastya* (Rávana) know that it was a crime to take away another's wife, how did not *Ráma* even perceive the impossibility of a golden deer, and how did *Yudhishthira* bring upon himself a calamity by means of gambling (dice) all on a sudden ? Generally the intellect of those whose minds are rendered senseless by a near danger, fails or is lessened. विज्ञातवान् P. P. Active of ज्ञा with वि. हेमहरिणः = हेम्नः हरिणः. ष. त. प्रत्यासन्न &c. प्रत्यासन्नया विपत्त्या मूढानि मनांसि तेषां. ब.

अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं
प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ ४ ॥

तथा च । [१]कृतान्तपाशबद्धानां दैवोपहतचेतसाम् ।
बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ ५ ॥

अत्रान्तरे लुब्धकस्तान्बद्धान्विज्ञाय प्रहृष्टमनाः [२]प्रोद्यतयष्टिस्तद्वधार्थं प्राधावितः । चित्रग्रीवोप्यात्मानं सपरिवारं बद्धं मत्वा लुब्धकमायान्तं दृष्ट्वा तान्कपोतानूचे । अहो न भेतव्यम् । उक्तं च ।

[३]व्यसनेष्वेव सर्वेषु यस्य बुद्धिर्न हीयते ।
स तेषां पारमभ्येति तत्प्रभावादसंशयम् ॥ ६ ॥

तत्सर्वे हेल[४]योड्डीय सपाश[५]जाला अस्यादर्शनं [६]गत्वा मुक्तिं प्राप्नुमः । नोचेद्भयविक्लवाः [७]सन्तो हेलया समुत्पातं न करिष्यथ ततो मृत्युमवाप्स्यथ । उक्तं च ।

[८]तनवोप्यायता नित्यं तन्तवो बहुलाः समाः ।
बहून्बहुत्वादायासान्सहन्तीत्युपमा सताम् ॥ ७ ॥

तथानुष्ठिते लुब्धको जालमादायाकाशे गच्छतां तेषां पृष्ठ[९]तो भूमिस्थोपि पर्यधावत् । तत [१०]ऊर्ध्वाननः श्लोकमपठत् ।

---

१ The intellect of even the great who are tied by the nets of the god of death, whose minds are warped by ill-fate, go astray or in a crooked direction. कृतांतस्य पाशैः बद्धानां. तृ. त. दैवेन उपहतानि चेतांसि येषां. ब. २ Having raised a stick. प्रोद्यता यष्टिः येन. ब. ३ That man, whose presence of mind does not leave him in all calamities, surmounts them without doubt through its power. हीयते lit. is abandoned from हा 3 P Passive. ४ With speed, speedily. ५ Together with the nets and snares. पाशजालैः सहिताः. तृ. त. ६ Having gone beyond the reach of his sight. ७ Being bewildered or confounded. ८ Thin but long fibers of equal length always sustain many efforts (pulls) by reason of their large number. The same simile applies to the good. सहति=सहते. ९ After (them). १० With the face upwards. ऊर्ध्वं आननं यस्य. ब.

[1]जालमादाय गच्छन्ति संहताः पक्षिणोप्यमी ।
यावच्च विवदिष्यन्ते पतिष्यन्ति न संशयः ॥ ८ ॥

लघुपतनकोपि प्राणयात्राक्रियां त्यक्त्वा किमत्र भविष्यतीति कुतूहलात्तत्पृष्ठलग्नो[2]नुसरति । अथ दृष्टेरगोचरतां[3] गतान्विज्ञाय लुब्धको निराशः श्लोकमपठन्निवृत्तश्च ।

न[4] हि भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं विनापि यत्नेन ।
करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ ९ ॥

तथा च । पराङ्मुखे[5] विधौ चेत्स्यात्कथंचिद्द्रविणोदयः ।
तत्सोन्यदपि संगृह्य याति शङ्खनिधिर्यथा ॥ १० ॥

तदास्तां तावद्विहंगामिषलाभः[6] । कुटुम्बवर्तनोपायभूतं[7] जालमपि मे नष्टम् । चित्रग्रीवोपि लुब्धकमदर्शनीभूतं ज्ञात्वा[8] तानुवाच । भो निवृत्तः स दुरात्मा लुब्धकः । तत्सर्वैरपि स्वस्थैर्गम्यतां महिलारोप्यस्य प्रागुत्तरे[9] दिग्भागे । तत्र मम सुहृद्धिरण्यको नाम मूषकः । सर्वेषां स पाशच्छेदं विधास्यति । उक्तं च ।

[10]सर्वेषामेव मर्त्यानां व्यसने समुपस्थिते ।
वाङ्मात्रेणापि साहाय्यं मित्रादन्यो न संदधे ॥ ११ ॥

---

१ These birds united together are going away with the net; but there is no doubt that as soon as they begin to dispute, they will fall down २ Going after them. द्वि. त. ३ The state of being beyond the reach of sight, gone beyond the reach of sight. ४ That which is not to happen, does not happen, but that which is to happen, does happen even without efforts; that which is not destined to live, perishes, though placed on the palm of one's hand. ५ When fate is adverse, there may happen with great difficulty the rise of wealth, but that goes away taking with it something else, as does शंखनिधि—a store of conches. ६ Let the desire of catching the birds be aside, not to mention &c. ७ Which was the means of acquiring the livelihood of my family. ८ Having known that he had disappeared. ९ In the front of महि॰ and towards the north. १० When a calamity befalls any creatures, no one but a friend will assist them, even with so much as exchanging words.

एवं ते कपोताश्चित्रग्रीवेण संबोधिता महिलारोप्ये नगरे हिरण्य-कबिलदुर्गं[1] प्रापुः । हिरण्यकोपि सहस्रमुखबिलदुर्गं[2] प्रविष्टोकुतोभयः[3] सुखे-नास्ते । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[4]दंष्ट्राविरहितः सर्पो मदहीनो तथा गजः ।
सर्वेषां जायते वश्यो दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ १२ ॥

तथा च । [5]न गजानां सहस्रेण न च लक्षेण वाजिनाम् ।
तत्कर्म सिध्यते राज्ञां दुर्गेणैकेन यद्रणे ॥ १३ ॥
[6]शतमेकोपि संधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ १४ ॥

अथ चित्रग्रीवो बिलमासाद्य तारस्वरेण[7] प्रोवाच । भो भो मित्र हिरण्यक सत्वरमागच्छ । महती मे व्यसनावस्था[8] वर्तते । तच्छ्रुत्वा हिरण्यकोपि बिलदुर्गान्तर्गतः सन्प्रोवाच । भोः को भवान् । किमर्थ-मायातः । किं कारणम् । [9]कीदृक्ते व्यसनावस्थानम् । तत्कथ्यतामिति । तच्छ्रुत्वा चित्रग्रीव आह । भोश्चित्रग्रीवो नाम कपोतराजोहं ते सुहृत् । तत्सत्वरमागच्छ । [10]गुरुतरं प्रयोजनमस्ति । तदाकर्ण्य पुलकिततनुः प्रहृ-ष्टात्मा स्थिर[11]मनास्त्वरमाणो निष्क्रान्तः । अथवा साध्विदमुच्यते ।

---

१ The fort-like hole. बिलं दुर्गमिव. २ A fort-like hole having a hundred entrances. सहस्रमुख=सहस्र मुखानि यस्य ब ३ Without fear from any quarter नास्ति कुता भय यस्य ब. ४ A snake without fangs, an elephant without the ruts and a king without a fort, become subject to the power of all, that is, are easily conquered by all All the compounds in this verse are तृ. त. ५ That thing which kings accomplish in battle with only a fort, cannot succeed by a thousand elephants and by a hundred thousand horses. ६ For translation see Panch-tantra Part I. ७ In a loud tone, aloud ८ A state of calamity or danger, a dangerous condition. ९ What is the nature of the danger you are in? १० The need of your assistance is greater than you are aware of. Unless we explain this way there is no propriety of the comparative termination तर. ११ Steady in mind.

[1]सुहृदः स्नेहसंपन्ना लोचनानन्ददायिनः ।
गृहे गृहवतां नित्यमागच्छन्ति महात्मनाम् ॥ १५ ॥

तथा च । [2]भवनेऽतिथयो यस्य समागच्छन्ति नित्यशः ।
यत्सौख्यं तस्य चित्ते स्यान्न तत्स्वर्गेपि जायते ॥ १६ ॥

अथ चित्रग्रीवं सपरिजनं बद्धमालोक्य हिरण्यकः सविषा[3]दमिदमाह । भोः किमेतत् । स आह । भो जानन्नपि किं पृच्छसि । उक्तं च यतः ।

[4]यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च
यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म ।
तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च
यावच्च तत्र च कृतान्तवशादुपैति ॥ १७ ॥

तत्प्राप्तं मयैतद्व्य[5]सनं जिह्वालौल्यात् । तत्त्वं पाश[6]मोक्षं कुरु मावि[7]लम्बम् । तदाकर्ण्य हिरण्यकः प्राह ।

[8]अध्यर्धाद्योजनशतादामिषं वीक्षते खगः ।
सोपि पार्श्वस्थितं दैवाद्बन्धनं न च पश्यति ॥ १८ ॥

---

१ Friends full of affection and giving delight to the eyes of the beholders (their friends) always go to the houses of the magnanimous house-holder. There is a different reading for आगच्छन्ति. It is नागच्छन्ति which means do not come, that is, if they come at all they do so rarely. २ That happiness, which is produced in the mind of him to whose house guests always come, is not to be had even in heaven. ३ Sadly, sorrowfully. विषादेन सहितं यथा तथा अव्य. ४ Through the power of the god of death, one goes for that reason, by that cause, in that manner, at that time, to that, for that period and there; from which reason, by which cause, in which manner, at which time, to which, for what time, and where he has committed either a good or evil action (in the past birth) ५ Misery; calamity. ६ Release us from bondage, from the snares. पाशात् मोक्ष प. त. ७ Without delay. It is an adverbial compound. नास्ति or न क्रियते विलम्बो यथा तथा. ८ A bird (lit. खग sky-goer) sees flesh from a distance of a hundred and fifty yojanas. but the very bird does unfortunately not see the snares (prepared to catch him) even when near him. A yojana is equal to 8 miles or 4 Koss.

तथा च । [1]रविनिशाकरयोर्ग्रहपीडनं
गजभुजंगविहंगमबन्धनम् ।
मतिमतां च निरीक्ष्य दरिद्रतां
विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ १९ ॥

तथा च । [2]व्योमैकान्तविहारिणोपि विहगाः संप्राप्नुवन्त्यापदं
बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मीनाः समुद्रादपि ।
दुर्नीतं किमिहास्ति किं च सुकृतं कः स्थानलाभे गुणः
कालः सर्वजनान्प्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ २० ॥

एवमुक्त्वा चित्रग्रीवस्य पाशं छेत्तुमुद्यतं स तमाह । भद्र मा मैवं कुरु । प्रथमं मम भृत्यानां पाशच्छेदं कुरु तदनु[3] ममापि च । तच्छ्रुत्वा कुपितो हिरण्यकः प्राह । भो न युक्तमुक्तं भवता यतः[4]स्वामिनोनन्तरं भृत्याः । स आह । भद्र मा मैवं वद । मदाश्रयाः[5] सर्व एते

१ Having seen the obscuration (lit. persecution) of the sun and moon by the planet (Ráhu), the confinement of elephants, snakes and birds, and the poverty of the talented, it is my conviction that destiny is powerful. The first two lines occur differently elsewhere as शशिदिवाकरयोः ग्रहपीडनं, गजभुजंगमयोरपिबंधनं. where the word विहगम is omitted. २ The birds, though sporting in the solitude of the sky, meet with calamities, the fish are caught even from the deep ocean by persons expert in catching them; what is the special effect of misconduct or of good conduct in this world, and what is the special merit or advantage of securing a particular place, (for) time (death) with outstreched hands seizes all creatures even from a distance. अगाधसलिलात् adjective of समुद्रात् अगाध सलिल यस्य. ब. प्रसारितकर = प्रसारितौ करौ येन. ब. The last line is differently worded as कालोयं व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि—which means this death ready with open arms for calamities &c. ३ Thereafter. अनु in this sense governs the accusative ४ Since the servants (come, take) after the master, that is, the master deserves precedence over servants. ५ Dependent on me (अहं आश्रयः येषां. ब.).

वराकाः । अपरं स्वकुटुम्बं परित्यज्य समागताः । तत्कथमेतावन्मात्र-
मपि संमानं न करोमि । उक्तं च ।

यैः संमान समाधत्ते भृत्यानां क्षितिपोधिकम् ।
वित्ताभावेपि तं दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न कर्हिचित् ॥ २१ ॥

तथा च । विश्वासः संपदां मूलं तेन यूथपतिर्गजः ।
सिंहो मृगाधिपत्येपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ २२ ॥

अपरं मम कदाचित्पाशच्छेदं कुर्वतस्ते दन्तभङ्गो भवति । अथवा
दुरात्मा लुब्धकः समभ्येति । तन्नूनं मम नरकपात एव । उक्तं च ।

सदाचारेषु भृत्येषु संसीदत्सु च यः प्रभुः ।
सुखी स्यान्नरकं याति परत्रेह च सीदति ॥ २३ ॥

तच्छ्रुत्वा प्रहृष्टो हिरण्यकः प्राहः । भो वेद्म्यहं राजधर्मम् । परं मया
तव परीक्षा कृता । तत्सर्वेषां पूर्वं पाशच्छेदं करिष्यामि । भवानप्यनेन
विधिना बहुकपोतपरिवारो भविष्यति । उक्तं च ।

कारुण्यं संविभागश्च यस्य भृत्येषु सर्वदा ।
संभवेत्स महीपालस्त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ २४ ॥

---

१ Poor fellows. Cf. Maráthi बापडा or बिचारा. २ Why then should I not show even so much respect? एतावन्मात्रम्- एतावती मात्रा यस्य. ब. ३ The servants never desert that king even in the absence of wealth, who shows great respect for them. ४ Confidence is the root of prosperity, whereby the elephant is the chief of the herd; the lion though lord of the beasts, is not availed of (used) by the beasts. उपयुज्यते may mean *is not joined.* ५ Besides. ६ Falling into or going to hell. ७ That lord, who is happy while his righteous servants are suffering misery, goes to hell and suffers pain both in the next world and here. ८ I only put you to the test, tried you. ९ Having many pigeons for your retinue. १० That king who has compassion for, and is always even-handed towards, his servants, will be able to protect even the three worlds. सविभाग is, I think, a misprint for संविभाग which means *equal share.* त्रैलोक्य- the collection of the three worlds. त्रयाणां लोकांना समाहारः- समाहारद्विगु.

एवमुक्त्वा सर्वेषां पाशच्छेदं कृत्वा हिरण्यकश्चित्रग्रीवमाह । मित्र गम्यतामधुना स्वाश्रये । भूयोपि व्यसने प्राप्ते समागन्तव्यम् । इति तान्[1]प्रेष्य पुनरपि दुर्गं प्रविष्टः । चित्रग्रीवोपि सपरिवारः स्वाश्रयमगमत् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[2]मित्रवान्साधयत्यर्थान्दुःसाध्यानपि वै यतः ।
तस्मान्मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥ २५ ॥

लघुपतनकोपि सर्वं तं चित्रग्रीवबन्[3]धमोक्षमवलोक्य विस्मितमना व्यचिन्तयत् । अहो बुद्धिरस्य[4] हिरण्यकस्य शक्तिश्च दुर्गस्य सामग्री च । तदीदृगेव विधिर्विहंगाना बन्[5]धनमोक्षात्मकः । अहं च न कस्यचिद्विश्वसिमि चलप्रकृ[6]तिश्च । तथाप्येनं मित्रं करोमि । उक्तं च ।

[7]अपि संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्या सुहृदो बुधैः ।
नदीशः परिपूर्णोपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ २६ ॥

एवं संप्रधार्य पादपादवतीर्य बिलद्वारमाश्रित्य चित्रग्रीववच्छब्[8]देन हिरण्यकं समाहूतवान् । एह्येहि भो हिरण्यक एहि । तच्छब्दं श्रुत्वा हिरण्यको व्यचिन्तयत् । किमन्योपि कश्चित्कपोतो बंधनशे[9]षस्तिष्ठति येन मां व्याहरति । आह च । भोः को भवान् । स आह । अहं लघुपतनको नाम वायसः । तच्छ्रुत्वा विशेषादन्त[10]र्लीनो हिरण्यक आह । भो द्रुतं गम्यतामस्मात्स्थानात् । वायस आह । अहं तव पार्श्वे

---

१ Having sent, dismissed. २ Since a man who has friends accomplishes objects difficult of accomplishment, one should make such friends as are equal to one (in disposition). ३ The freedom from confinement बन्धात् मोक्षः. पं. त. ४ How great the talent and strength of this Hiranyaka and the materials in his fort! ५ This is exactly the way in which birds are caught and released. बधनमोक्षात्मक is a ब. ६ Of a fickle nature. ७ Wise men, though endowed with plenty, should make friends; the lord of rivers (the ocean) though full of water expects or wants the rise of the moon (to rise higher still) ८ With voice like that of Chitragriva. ९ Having his net yet remaining uncut. १० Hiding himself still more inside.

गुरु[१]कार्येण समागतः । तत्[२]किं न क्रियते मया सह-दर्शनम् । हिरण्यक आह । न मेऽस्ति त्वया सह संगमेन प्रयोजनमिति[३] । स आह । भोश्चित्रग्रीवस्य मया तव [४]सकाशात्पाशमोक्षणं दृष्टम् तेन मम महती प्रीतिः संजाता । तत्कदाचिन्ममापि बन्धने जाते तव पार्श्वान्मुक्तिर्भवति । तत्क्रियतां मया सह मैत्री । हिरण्यक आह । अहो त्वं भोक्ता[५] । अहं ते भोज्यभूतः[६] । तत्का त्वया सह मम मैत्री । तद्गम्यतां [७]मैत्रीविरोधभावात् । उक्तं च ।

[८]ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् ।
तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ २७ ॥

तथा च । [९]यो मित्रं कुरुते मूढ आत्मनोऽसदृशं कुधीः ।
हीनं वाप्यधिकं वापि हास्यतां यात्यसौ जनः ॥ २८ ॥

तद्गम्यतामिति । वायस आह । भो हिरण्यक [१०]एषोऽहं तव दुर्गद्वार उपविष्टः । यदि त्वं मैत्री करोषि ततोऽहं प्राणयात्रां करिष्यामि । अन्यथा [११]प्रायोपवेशनं मे स्यादिति । हिरण्यक आह । भोस्त्वया वैरिणा सह कथं मैत्री करोमि । उक्तं च ।

[१२]वैरिणा न हि संदध्यात्सुश्लिष्टेनापि संधिना ।
सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ २९ ॥

---

१ On some important business २ Why do you not see me? ३ Because. ४ At your hands. ५ Eater. ६ Object of eating, that is, food. ७ On account of the absence of friendship, or by reason of the impossibility of friendship. ८ Friendship and marriage are fit between those two only whose wealth and family are equal and not between those who are rich and poor or fat and lean. ९ That foolish person, who makes such friends as are unequal to him, that is, either lower or higher than himself, is ridiculed. १० Here I &c. ११ I shall starve myself to death १२ One should not make friends with an enemy though bound to him with firm ties; water, though well-heated, does indeed extinguish fire.

वायस आह । [1]भोस्त्वया सह दर्शनमपि नास्ति कुतो वैरम् । तत्किमनुचितं वदसि । हिरण्यक आह । द्विविधं वैरं भवति सहजं[2] कृत्रिमं[3] च । तत्सहजवैरी त्वमस्माकम् । उक्तं च ।

[4]कृत्रिमं नाशमभ्येति वैरं द्राक्कृत्रिमैर्गुणैः ।
प्राणदानं विना नैव सहजं याति संक्षयम् ॥ ३० ॥

वायस आह । भो द्विविधस्य वैरस्य लक्षणं[5] श्रोतुमिच्छामि । तत्कथ्यताम् । हिरण्यक आह । भोः कारणेन निर्वृत्तं[6] कृत्रिमम् । [7]तत्तदर्होपकारकरणाद्गच्छति । स्वाभाविकं च पुनः कथमपि न गच्छति । तद्यथा[8] नकुलसर्पाणां[1] शष्पभुङ्नखायुधानां[2] जलवह्न्योर्[3]देवदैत्यानां[4] सारमेयमार्जाराणाम्[5]ईश्वरदरिद्राणां[6] सपत्नीनां[7] सिंहगजानां[8] लुब्धकहरिणानां[9] श्रोत्रियभ्रष्टक्रियाणां[10] मूर्खपण्डितानां[11] पतिव्रताकुलटानां[12] सज्जनदुर्जनानाम्[13] । न कश्चित्केनापि [9]व्यापादितः । तथापि प्राणान्संतापयन्ति[10] स्म । वायस आह । तदकारणमेतत्[11] । श्रूयतां मे वचनम् ।

---

१ I have not seen you even, then how can there be enmity? २ Natural. सह जात. ३ Artificial. ४ Artificial enmity is soon destroyed by artificial remedies, while natural friendship is never destroyed without the sacrifice of life. ५ Characteristic, mark. ६ Brought about. ७ It is removed by conferring obligations fit for it ८ It is as follows· (1) The enmity between the mungoose and snake; (2) that between graminivorous animals and those having nails for their weapons. नखानि आयुधानि येषां. ब; (3) between water and fire; (4) between gods and demons; (5) between dogs and cats; (6) between the rich and poor; (7) between one's fellow-wives. सपत्नी–समान· पतिर्यस्या . ब.; (8) between the lion and elephant; (9) between the hunter and deer; (10) between a Bráhman versed in the Vedas and an apostate. भ्रष्टा क्रिया· येषां ते ब.; (11) between the foolish and wise; (12) between chaste women and adulteresses, (13) and that between the good and wicked. ९ None of these (mentioned above) has killed the other. १० Still they cause affliction to the mind. ११ This is without a cause.

कारणान्मित्रतां[१] याति कारणाद्याति शत्रुताम् ।
तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं वैरं न धीमता ॥ ३१ ॥

तस्मात्कुरु मया सह समागमं[२] मित्रधर्मार्थम्[३] । हिरण्यक आह । भोः श्रूयतां नीतिसर्वस्वम्[४] ।

सकृद्दुष्टमपीष्टं[५] यः पुनः संधातुमिच्छति ।
स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३२ ॥

अथवा गुणवानहं न मे कश्चिद्वैरयातनां[६] करिष्यत्येतदपि न संभाव्यम् । उक्तं च ।

[७]सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान्प्रियान्पाणिने-
र्मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् ।
छन्दोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गल-
मज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः ॥ ३३ ॥

वायस आह । अस्त्वेतत्तथापि श्रूयताम् ।

[८]उपकाराच्च लोकानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् ।
भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां मैत्री स्याद्दर्शनात्सताम् ॥ ३४ ॥

---

१ One becomes another's friend or enemy from some cause; therefore, a prudent man should form friendship and not enmity (with others). २ Association, friendship. ३ For the sake of friendly duty ४ The essence of morality or the moral science. ५ He who wants to make friends of him who has once been his enemy, meets with death, as does the mule meet death in the form of her offspring. ६ The requital of enmity. ७ A lion took away the life of Pá*n*ini the author of grammer; an elephant destroyed all on a sudden the sage Jaimini, the founder of Mímámsá (the system of philosophy), an alligator killed on the seashore Pingala, who was, as it were, a store of the Vedic knowledge; what is the use of accomplishments to the lower animals whose minds are full of ignorance and who are very passionate, that is, they cannot appreciate merit. अज्ञानावृतचेतसां-अज्ञानेनावृतानि चेतांसि येषां तेषाम्. ब. ८ Friendship is formed among people by reason of obligations (mutually conferred), among beasts and birds for some motive, among fools through fear and greed, and between the good at the very sight.

तत्साधुरहम् । अपरं त्वां शपथादिभिर्निर्भयं[1] करिष्यामि । स आह । न[2] मेऽस्ति ते शपथैः प्रत्ययः । उक्तं च ।

शपथैः[3] संधितस्यापि न विश्वासं व्रजेद्रिपोः ।
अद्रोहशपथं कृत्वा वृत्रः शक्रेण सूदितः ॥ ३५ ॥
न[4] विश्वासं विना शत्रुर्देवानामपि सिध्यति ।
विश्वासात्त्रिदशेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥ ३६ ॥

अन्यच्च ।

बृहस्पतेरपि[5] प्राज्ञस्तस्मान्नैवात्र विश्वसेत् ।
य इच्छेदात्मनो वृद्धिमायुष्यं च सुखानि च ॥ ३७ ॥

तथा च ।

सुसूक्ष्मेणापि[6] च्छिद्रेण प्रविश्याभ्यन्तरं रिपुः ।
नाशयेच्च शनैः पश्चात्प्लवं सलिलपूरवत् ॥ ३८ ॥
न[7] विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥ ३९ ॥

---

१ Free from fear. २ I have no faith in your oaths. ३ No confidence should be placed in an enemy though joined or united to us by oaths; Vritra was killed by Indra after taking an oath not to kill him (Vritra) ४ An enemy is not conquered even by the gods; unless faith is put in them; the lord of the gods (Indra) tore open the womb or fœtus of Dîti (the mother of demons) through faith. ५ Therefore, a man, who is wiser even than Brihaspati, should never put faith in any one, if he wishes his own prosperity, life and happiness. ६ An enemy, having entered even by a very small hole (by finding a very trifling defect), will gradually destroy (any one) afterwards, as does a flood of water sink a boat. ७ One should not place confidence in one who is unworthy of it, as also in one who is trustworthy; (for) the danger arising from placing confidence, cuts down even the roots.

न वध्यते ह्यविश्वस्तो दुर्बलोपि बलोत्कटैः ।
विश्वास्ताश्चाशु वध्यन्ते बलवन्तोपि दुर्बलैः ॥ ४० ॥
सुकृत्यं विष्णुगुप्तस्य मित्राप्तिर्भार्गवस्य च ।
बृहस्पतेरविश्वासो नीतिसंधिस्त्रिधा स्थितः ॥ ४१ ॥

तथा च । महताप्यर्थसारेण यो विश्वासं समागतः ।
भार्यासु सुविरक्तासु तदन्तं तस्य जीवितम् ॥ ४२ ॥

तच्छ्रुत्वा लघुपतनकोपि निरुत्तरश्चिन्तयामास । अहो बुद्धिप्रागल्भ्यमस्य नीतिविषये । अथवा त एवास्योपरि मैत्रीपक्षपातः । स आह । भो हिरण्यक ।

सख्यं साप्तपदीनं भो इत्याहुर्विबुधा जनाः ।
बलात्त्वं मित्रतां प्राप्तो वचनं मम तच्छृणु ॥ ४३ ॥

दुर्गस्थेनापि त्वया मया सह नित्यमेवालापो गुणदोषसुभाषित-

---

१ Even a weak person who has not put faith, is not killed even by the powerful; while those who have confided (in any one) are quickly destroyed by the weak, though themselves very powerful. २ The Sukritya of Vishnugupta, the Mitrápati of Bhárgava (Sukra), and Avisvása of Brihaspati—thus threefold is Smriti. *Sukritya* &c. are the treatises on Nîti They mean good *action*, the acquisition of friends and mistrust respectively. ३ He, who though with a large fortune, has put faith in his wife feeling no affection for him, has his death at her hands महता &c. is an instance of the Instrumental absolute. ४ Without answer; having nothing to say in reply. ५ How great is his proficiency in the science of politics! ६ I have, or there is, great partiality for his friendship; I am inclined to make friends with him. ७ Friendship is formed by going with any one seven steps (lit. of seven paces. Adj. from सप्तपद्), so say the wise; you have become my friend against your will (that is, I have forced you to be my friend) so hear what I say. ८ Even by remaining in your fort-like hole. ९ Such as conversation on diverse subjects that is about merits and demerits &c. गुणदोषयोः सुभाषितगोष्ठीकथाः आदयो यस्य स. ब.

गोष्ठीकथादिः सर्वदा[1] कर्तव्यो यद्येवं न विश्वसिषि । तच्छ्रुत्वा हिरण्यकोपि व्यचिन्तयत । विदग्धवचनो[2]ऽयं दृश्यते लघुपतनकः सत्यवाक्य[3]श्च । तद्युक्तमनेन मैत्रीकरणम् । परं कदाचिन्मम दुर्गे चरणपातो[4]पि न कार्यः । उक्तं च ।

[5]भीतभीतः पुरा शत्रुर्मन्दंमन्दं विसर्पति ।
भूमौ प्रहेलया पश्चाज्जारहस्तोऽङ्गनास्विव ॥ ४४ ॥

तच्छ्रुत्वा वायस आह । भद्र एवं भवतु । ततः प्रभृति द्वौ तावपि सुभाषितगोष्ठीसुखमनुभवन्तौ तिष्ठतः । परस्परं कृतोपकारौ[6] कालं नयतः । लघुपतनकोपि मांसशकलानि [7]मेध्यानि बलिशेषा[8]ण्यन्यानि वत्सलाहृतानि[9] पक्वान्नविशेषाणि हिरण्यकार्थमानयति । हिरण्यकोपि तण्डुलानन्यांश्च भक्ष्यविशेषां[10]ल्लघुपतनकार्थं रात्रावाहृत्य तत्कालायातस्या[11]र्पयति । अथवा युज्यते द्वयोरप्येतत् । उक्तं च ।

[12]ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति पृच्छति ।
भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ ४५ ॥
[13]नोपकारं विना प्रीतिः कथंचित्कस्यचिद्भवेत् ।
उपयाचितदानेन यतो देवा अभीष्टदाः ॥ ४६ ॥

---

१ In this way, that is, openly, by coming out &c. २ Clever or eloquent in speech. विदग्धं वचनं यस्य. ब. ३ True of words ब. ४ Even so much as placing his foot. ५ An enemy being afraid first approaches gently walking on the ground and then with haste or speed, as does the hand of a paramour on women ६ Conferring obligations on each other. कृतोपकारौ—कृताः उपकाराः याभ्यां तौ. ब. ७ Sacrificial pieces of flesh (मेध्य lit. fit for sacrifice). ८ The remains of offerings. बलिभ्यः शेषाणि. पं. त. ९ Other good dainties brought by him through *friendship* or *affection* (वत्सल). १० Special things to be eaten. The word विशेष as a latter part of compounds has *this sense*. ११ To him who returned at that time (रात्रौ) १२ Six fold is the way of manifesting friendship, viz a friend gives anything, takes in return, confides a secret and asks it, eats and causes to eat. १३ Nobody's love can ever be secured without conferring obligations, since the gods even become givers of what is desired by being given; *what is promised* or by means of a vow. अभीष्टं ददाति. उप.

तावत्प्रीतिर्भवेल्लोके यावद्दानं प्रदीयते ।
वत्सः क्षीरक्षयं दृष्ट्वा परित्यजति मातरम् ॥ ४७ ॥
पश्य दानस्य माहात्म्यं सद्यः प्रत्ययकारकम् ।
यत्प्रभावादपि द्वेषी मित्रतां याति तत्क्षणात् ॥ ४८ ॥
पुत्रादपि प्रियतरं खलु तेन दानं
मन्ये पशोरपि विवेकविवर्जितस्य ।
दत्ते खलेपि निखिलं खलु येन दुग्धं
नित्यं ददाति महिषी ससुतापि पश्य ॥ ४९ ॥

किं बहुना ।

प्रीतिं निरन्तरां कृत्वा दुर्भेद्यां नखमांसवत् ।
मूषको वायसश्चैव गता कृत्रिममित्रताम् ॥ ५० ॥

एवं स मूषकस्तदुपकाररञ्जितस्तथा विश्वस्तो यथा तस्य पक्षमध्ये प्रविष्टस्तेन सह सर्वदैव गोष्ठीं करोति । अथान्यस्मिन्नहनि वायसोऽश्रुपूर्णनयनः समभ्येत्य सगद्गदं तमुवाच । भद्र हिरण्यक विरक्तिः सञ्जाता मे सांप्रतं देशस्यास्योपरि । तदन्यत्र यास्यामि । हिरण्यक

---

१ There will be affection only so long as anything is given; even the calf of a cow leaves of its mother when it sees the stopping of milk, that is, as soon as a calf sees that it can get no milk from the cow, it leaves it off. २ Observe the importance of gift, which produces fruit immediately and through whose power an enemy is in a moment turned into a friend. ३ I, therefore, think that a gift is dearer than even the son in the case of beasts, which are without consideration or discriminating power, whereby a she-buffalo, even when its calf is alive, gives the whole of its milk even to a wicked person. विवेक &c. is तृ. त.; ससुता. ब. ४ Having formed close and indissoluble friendship like the relation between the nails and flesh, the mouse and the crow became artificial friends (being naturally enemies). ५ Pleased by the obligations (of the crow). तृ त. ६ One day, on a certain day—not the next day as one would expect. ७ Stammeringly. गद्गदेन सहित यथा तथा.

आह । भद्र किं विरक्तेः कारणम् । स आह । भद्र श्रूयताम् । अत्र[1] देशे महत्यानावृष्ट्या दुर्भिक्षं संजातम् । दुर्भिक्षत्वाज्जनो बुभुक्षापीडितः[2] कोपि बलिमात्रमपि[3] न प्रयच्छति । अपरं गृहे गृहे बुभुक्षितजनैर्विहंगानां बन्धनाय पाशाः प्रगुणीकृताः[4] सन्ति । अहमप्यायुःशेषतया पाशेन बद्ध उद्धरितोस्मि[5] । एतद्विरक्तेः कारणम् । तेनाहं विदेशं चलित इति बाष्पमोक्षं करोमि । हिरण्यक आह । अथ भवान्क प्रस्थितः । स आह । अस्ति दक्षिणापथे[6] वनगहनमध्ये[7] महासरः । तत्र त्वत्तोधिकः[8] परमसुहृत्कूर्मो मन्थरको नाम । स च मे मत्स्यमांसखण्डानि दास्यति । तद्भक्षणात्तेन[9] सह सुभाषितगोष्ठीसुखमनुभवन्सुखेन कालं नेष्यामि । नाहमत्र विहंगाना पाशबन्धनेन क्षयं द्रष्टुमिच्छामि । उक्तं च ।

[10]कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ५१ ॥

---

१ अस्मिन् In this. २ Hunger, lit. desire of eating. भोक्तुं इच्छा. Desi. noun from भुज् 7 A to eat. ३ Even an oblation (of rice daily offered by householders and eaten by crows). ४ Made ready. ५ उद्धरित. for उद्धृत. P. P. of धृ 1 P. with उद् saved, drawn up. ६ In the southern region. ७ A difficult or impassable place in the forest. ८ More than yourself (as regards friendship). ९ By eating them (मत्स्य मांसखण्डानि) तेषां भक्षणात्. It is an instance of the objective genetive in Sanskrit. १० What thing is a heavy burden to the able? What is remote to those who are industrious? What country is foreign to those who are possessed of learning, and who is a stranger to those who talk sweetly? The answers to all these questions are negative This is an instance of what is called *question of appeal* in Sanskrit—a question of appeal being that in which a positive question expects a negative answer, and negative question a positive answer; for instance, the reply to the first question कोतिभारः समर्थानां is न कोपि.

[1]विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाच न ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ५२ ॥

तथा च । [2]अनावृष्टिहते देशे सस्ये च प्रलयं गते ।
धन्यास्तात न पश्यन्ति देशभङ्गं कुलक्षयम् ॥ ५३ ॥

हिरण्यक आह । यद्येवं तदहमपि त्वया सहागमिष्यामि । ममापि महद्दुःखं वर्तते । वायस आह । भोस्तव किं दुःखम् । तत्कथय । हिरण्यक आह । भो बहु वक्तव्यमस्त्यत्र[3] विषये । तत्रैव गत्वा सर्वं सविस्तरं[4] कथयिष्यामि । वायस आह । अहं तावदाकाशगतिस्तत्[5]कथं भवतो मया सह गमनम् । स आह यदि मे प्राणान्रक्षसि[6] तदा स्वपृष्ठमारोप्य मां तत्र प्रापयिष्यसि । नान्यथा मम गतिरस्ति । तच्छ्रुत्वा सानन्दं वायस आह । यद्येवं तद्धन्योऽहं यद्भवतापि सह तत्र कालं नयामि । अहं संपातादि[7]कानष्टावुड्डीन[8]गतिविशेषा[9]न्वेद्मि । तत्समारोह मम पृष्ठं येन सुखेन त्वां तत्सरः प्रापयामि । हिरण्यक आह । उड्डीनानां नामानि श्रोतुमिच्छामि । स आह ।

[10]संपातं विप्रपातं च महापातं निपातनम् ।
वक्रं तिर्यक्तथा चोर्ध्वमष्टमं लघुसंज्ञकम् ॥ ५४ ॥

---

१ The quality of learning and royalty are never equal; a king is honou ed (only) in his own kingdom, (while) a learned man is honoured everywhere. २ When a country is stricken by famine (drought) and when the corn is destroyed, blessed indeed are those who do not remain there to see the destruction of the country and the extirpation of their families Construe the second half thus: ये देशभंग कुलक्षय च न पश्यन्ति ते धन्याः । ३ Much is to be said on this subject-अत्रविषये = अस्मिन् विषये. ४ At length, in detail. विस्तरेण सहित यथा तथा. अव्य. ५ Having access to, or motion through, the air. आकाशे गतिर्यस्य. ब. ६ If you save my life, that is, if you do not kill me being your enemy. ७ In which falling down or alighting (संपात) is the chief. संपातः आदिर्येषां ते ब. ८ The various modes of flight ९ Flight. १० *Sampáta* (ordinary flight downwards), *Viprapáta* (a higher flight). *Mahápáta* (a great flight) and *Nipàtana* (flying down), *Vakra* (a crooked flight). *Tiryak* (downward flight), *Urdhva* (upward flight) and the eighth called *Laghu*, these are the eight modes of flight.

तच्छ्रुत्वा हिरण्यकस्तत्क्षणादेव तदुपरि समारूढः । सोपि शनैःशनैस्तमादाय संपातोड्डीन[1]प्रस्थितः क्रमेण तत्सरः प्राप्तः । ततो लघुपतनकं मूषका[2]धिष्ठितं विलोक्य दूरतोपि देशका[3]लविद्सामान्यका[4]कोयमिति ज्ञात्वा सत्वरं मन्थरको जले प्रविष्टः । लघुपतनकोपि तीरस्थ[5]तरुकोटरे हिरण्यकं [6]मुक्त्वा शाखाग्रमारुह्य तारस्वरेण[7] प्रोवाच । भो मन्थरक आगच्छागच्छ । तव मित्रमहं लघुपतनको नाम वायसश्चिरात्सोत्कण्ठः[8] समायातः । तदागत्यालिङ्गय माम् । उक्तं च ।

[9] किं चन्दनैः सकर्पूरैस्तुहिनैः किं च शीतलैः ।
सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नाहन्ति षोडशीम् ॥ ५५ ॥

तच्छ्रुत्वा निपुणतरं[10] ज्ञात्वा सत्वरं सलिलान्निष्क्रम्य पुलकिततनुरानन्दाश्रु[11]पूरितनयनो मन्थरकः प्रोवाच । एह्येहि मित्र आलिङ्गय माम् । [12] चिरकालान्मया त्वं सम्यङ्न ज्ञातः । तेनाहं सलिलान्तः प्रविष्टः । उक्तं च ।

[13] यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न विचेष्टितम् ।
न तेन संगति कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ५६ ॥

---

१ Going by the flight called *Sampàta*. २ Seated upon or ridden by a mouse तृ. त. ३ Knowing what is fit for place and time, that is, prudent. ४ Knowing that he was an extraordinary crow. ५ Situated on the bank. ६ Having placed. ७ With a loud tone; aloud. क. ८ Full of anxiety. ९ What is the good of sandal mixed with camphor and of cold snow, for they all do not equal even one sixteenth part of the pleasure derived from the embrace of a friend. सकर्पूरैः. ब. १० More distinctly. ११ With the eyes filled with the tears of joy. आनदाश्रुभिः पूरिते नयने यस्य सः. ब. १२ I could not know you well as a long time has elapsed since we met last. १३ One should not form friendship with him whose valour, family and actions are not known—so said Brihaspati.

एवमुक्ते लघुपतनको वृक्षादवतीर्य तमालिङ्गितवान् । अथवा साध्विद-मुच्यते ।

[१]अमृतस्य प्रवाहैः किं कायक्षालनसंभवैः ।
चिरान्मित्रपरिष्वङ्गो योसौ मूल्यविवर्जितः ॥ ५७ ॥

एवं द्वावपि तौ विहितालिङ्गनौ परस्परं पुलकितशरीरौ वृक्षादधः समुपविष्टौ प्रोचतुरात्मचरित्रवृत्तान्तम् । हिरण्यकोपि मन्थरकस्य प्रणामं कृत्वा वायसाभ्यासे[२] समुपविष्टः । अथ तं समालोक्य मन्थरको लघुपतनकमाह । भोः कोयं मूषकः । कस्मात्त्वया भक्ष्यभूतोपि पृष्ठमारोप्यानीतः । तन्नात्र[३] स्वल्पकारणेन भाव्यम् । तच्छ्रुत्वा लघुपतनक आह । भो हिरण्यको नाम मूषकोयम् । मम सुहृद्द्वितीयमिव जीवितम् । तत्किं बहुना ।

[४]पर्जन्यस्य यथा धारा यथा च दिवि तारकाः ।
सिकतारेणवो यद्वत्संख्यया परिवर्जिताः ॥ ५८ ॥
[५]गुणाः संख्यापरित्यक्तास्तद्वदस्य महात्मनः ।
परं निर्वेदमापन्नः संप्राप्तोयं तवान्तिकम् ॥ ५९ ॥

मन्थरक आह । किमस्य वैराग्यकारणम् । वायस आह । पृष्टो मया । परमनेनाभिहितम् । यद्बहु वक्तव्यमस्ति तत्रैव गतः कथयिष्यामि । ममापि

---

१ What is the good of streams of nectar which are intended to wash the body; that which is the embrace of a friend after a long time, is really invaluable. २ Proximity. ३ There is here some great or extraordinary motive. ४ As the streams of rain, the stars in the sky, the grains of sand are innumerable, so are the merits of this magnanimous person; but since he has become greatly dejected, he is come near you. ५ The expressions संख्यापरिवर्जिताः and संख्यापरित्यक्ताः are similar and mean one and the same thing.

न निवेदितम् । तद्भद्र हिरण्यक इदानीं निवेद्यतामुभयोरप्यावयोस्तदात्मनो वैराग्यकारणम् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा १ ॥

अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे माहिलारोप्यं नाम नगरम् । तस्य नातिदूरे मठायतनं[1] भगवतः श्रीमहादेवस्य । तत्र च ताम्रचूडो नाम परिव्राजकः प्रतिवसति स्म । स च नगरे भिक्षाटनं[2] कृत्वा प्राणयात्रां समाचरति । भिक्षाशेषं[3] च तत्रैव भिक्षापात्रे निधाय तद्भिक्षापात्रं नागदन्ते[4] विलम्ब्य पश्चाद्रात्रौ स्वपिति । प्रत्यूषे च तदन्नं कर्मकराणां[5] दत्त्वा सम्यक्तत्रैव देवतायतने संमार्जनोपलेपनमण्डनादिकं[6] समाज्ञापयति । अन्यस्मिन्नहनि मम बान्धवैर्निवेदितम् । स्वामिन् मठायतने सिद्धमन्नं[7] मूषकभयात्तत्रैव भिक्षापात्रे निहितं नागदन्तेवलम्बितं तिष्ठति सदैव । तद्वय भक्षयितुं न शक्नुमः । स्वामिनः पुनरगम्यं किमपि नास्ति । तत्किं वृथाटनेनान्यत्र । अद्य तत्र गत्वा यथेच्छं भुञ्ज्महे[8] तव प्रसादात् । तदाकर्ण्याहं सकलयूथपरिवृतस्तत्क्षणादेव तत्र गतः । उत्पत्य च तस्मिन्भिक्षापात्रे समारूढः[9] । तत्र भक्ष्यविशेषाणि[10] सेवकानां दत्त्वा पश्चात्स्वयमेव भक्षयामि । सर्वेषां तृप्तौ जातायां भूयः स्वगृहं गच्छामः । एवं नित्यमेव तदन्नं भक्षयामि । परिव्राजकोपि यथाशक्ति रक्षति । परं यदैव निद्रान्तरितो[11] भवति तदाहं तत्रारुह्यात्मकृत्यं करोमि । अथ कदाचित्तेन मम[12] रक्षणार्थं महान्यत्नः कृतः । जर्जरवंशः[13] समानीतः । तेन सुप्तोपि मम भयाद्भिक्षापात्रं ताडयति । अहमप्यभक्षितेप्यन्ने[14] प्रहारभयादपसर्पामि । एवं तेन सह

---

१ A monastery ; a temple. २ Wandering about for alms ३ The remains of the alms (after eating &c.) ४ A peg; a nail. ५ Labourers. ६ Sprinkling of water (सडा in Marathi) cow-dunging or smearing and decorating &c. ७ Ready food, that is, cooked food &c. ८ भुञ्ज्महे = भुनजामहे Let us eat. ९ Got into the begging-pot. १० For भक्ष्यविशेषान्. ११ Was lost in sleep, was asleep. १२ मम रक्षणार्थम्—मत्तः (अन्नस्य) रक्षणार्थम्. To save the food from being eaten by me. १३ A worn-out bamboo-stick. १४ Even before I had eaten the food.

सकलां रात्रिं विग्रहपरस्य[१] कालो व्रजति । अथान्यस्मिन्नहनि तस्य मठे बृहत्स्फिङ्नामा परिव्राजकस्तस्य सुहृत्तीर्थयात्राप्रसङ्गेन[२] पान्थः प्राघूर्णकः[३] समायातः । तं दृष्ट्वा प्रत्युत्थानविधिना[४] संभाव्य प्रतिपत्तिपूर्वकमभ्यागतक्रि[५]-[६]यया नियोजितः । ततश्च रात्रावेकत्र कुशसंस्तरे[७] द्वावपि प्रसुप्तौ धर्मकथां कथयितुमारब्धौ । अथ बृहत्स्फिक्कथागोष्ठीषु स ताम्रचूडो मूषकत्रासाद्व्याक्षिप्तमना[८] जर्जरवंशेन भिक्षापात्रं ताडयंस्तस्य शून्यं[९] प्रतिवचनं प्रयच्छति । तन्मना[१०] न किंचिदुदाहरति[११] । अथासावभ्यागतः परं कोपमुपागतस्तमुवाच । भोस्ताम्रचूड परिज्ञातस्त्वं सम्यङ् सुहृत् । तेन मया सह साह्लादं[१२] न जल्पसि । तद्रात्रावपि[१३] त्वदीयं मठं त्यक्त्वान्यत्र मठे यास्यामि । उक्तं च ।

एह्यागच्छ[१४] समाश्रयासनमिदं कस्माच्चिराद्दृश्यसे
का वार्ता अतिदुर्बलोसि कुशलं प्रीतोस्मि ते दर्शनात् ।
एवं ये समुपागतान्प्रणयिनः प्रह्लादयन्त्यादरात्
तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा हर्म्याणि गन्तुं सदा ॥ ६० ॥

---

१ Quarrelling with him the whole night, struggling with him to get the food. २ In the course of wandering on holy pilgrimages. ३ A guest. ४ Having honoured him with the ceremony of प्रत्युत्थान which consists in rising up from one's seat in order to receive a guest. ५ Respectfully. प्रतिपत्तिः पूर्वा यस्मिन्कर्मणि यथा तथा. अव्य. ६ A guest. ७ A bed. ८ Having the mind distracted. व्याक्षिप्तं मनः यस्य सः. ब. ९ Meaningless, unmeaning. १० Having his mind solely directed towards him. तस्मिन् मनः यस्य. ब. ११ Speaks, says. १२ Delightfully. अव्य. १३ Even at night, even while it is night. १४ It is always proper to go without any doubt in the mind, to the house of those friends who respectfully please the guests come to them in the following manner:—come on, come, take this seat, how do you come after a long time? what is the news? you are very weak, I hope you are well, I am pleased at your sight. समुपागतान् lit. those who come or have arrived.

गृ[१]ही यत्रागतं दृष्ट्वा दिशो वीक्षेत वाप्यधः ।
तत्र ये सदने यान्ति ते शृङ्गरहिता वृषाः ॥ ६१ ॥
ना[२]भ्युत्थानक्रिया यत्र नालापा मधुराक्षराः ।
गुणदोषकथा नैव तत्र हर्म्ये न गम्यते ॥ ६२ ॥

तदेकमठ[३]प्राप्त्यापि त्वं गर्वितः । त्यक्तः सुहृत्स्नेहः । नैतद्वेत्सि यत्त्वया मठा[४]श्रयव्याजेन नरकोपार्जना कृता । उक्तं च ।

न[५]रकाय मतिस्ते चेत्पौरोहित्यं समाचर ।
वर्षं यावत्किमन्येन मठचिन्तां दिनत्रयम् ॥ ६३ ॥

तन्मूर्ख शोचितव्य[६]स्त्वं गर्वं गतः । तदहं त्वदीयं मठं परित्यज्य यास्यामि । अथ तच्छ्रुत्वा भयत्रस्तमनास्ताम्रचूडस्तमुवाच । भो भगवन् मा मैवं वद । न त्वत्समोन्यो मम सुहृत्कश्चिदस्ति । परं तच्छ्रूयतां गोष्ठीशैथि[७]ल्यकारणम् । एष दुरात्मा मूषकः प्रोन्नतस्थाने[८] धृतमपि भिक्षापात्रमुत्प्लुत्यारोहति भिक्षाशेषं च तत्रस्थं भक्षयति । तदभावादेव मठे मार्जनक्रियापि न भवति । तन्मूषकत्रा[९]सार्थमेतेन वंशेन भिक्षापात्रं मुहुर्मुहुस्ताडयामि । नान्यत्कारणमिति । अपरमेतत्कुतूहलं पश्यास्य दुरात्मनो यन्मार्जारमर्कटादयोपि तिरस्कृ[१०]ता अस्योत्पतनेन । बृहत्स्फिगाह । अथ ज्ञायते तस्य बिलं कस्मिंस्तत्प्रदेशे । ताम्रचूड आह । भगवन् न वेद्मि सम्यक् । स

---

१ Those, who go to that house the owner of which having seen a guest arrived, looks about or down, are bulls without horns. २ One should not go to that house, where there is no proper reception (by getting up to receive a guest), where there are no sweet words uttered and where there is no conversation about merits and demerits. ३ Even by obtaining one monastery, that is, by being the superintendent of only one &c. ४ Under the guise of resorting to a monastery ५ If you have a mind to go to hell, do the duties of a family priest for one year; what need is there of any thing else, look after the affairs of a monastery only for three days. ६ Your case is deplorable, since you are full of pride. ७ The reason of my being indifferent to the conversation, the reason why I could take no interest in the conversation. ८ Though placed on a very high place. ९ To scare away the mouse. १० Surpassed (lit. despised).

आह । नूनं निधानस्योपरि तस्य बिलम । निधानोष्मणा प्रकूर्दते । उक्तं च ।

ऊष्मापि वित्तजो वृद्धिं तेजो नयति देहिनाम् ।
किं पुनस्तस्य संभोगस्त्यागकर्मसमन्वितः ॥ ६४ ॥

तथा च । नाकस्माच्छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान् ।
लुञ्चितानितरैर्येन कार्यमत्र भविष्यति ॥ ६५ ॥

ताम्रचूड आह । कथमेतत् । स आह ।

॥ कथा २ ॥

यदहं कस्मिंश्चित्स्थाने प्रावट्काले व्रतग्रहणनिमित्तं कंचिद्ब्राह्मणं वासार्थं प्रार्थितवान् । ततश्च तद्वचनात्तेनापि शुश्रूषितः सुखेन देवार्चनपरास्तिष्ठामि । अथान्यस्मिन्नहनि प्रत्यूषे प्रबुद्धोऽहं ब्राह्मणब्राह्मणीसंवादे दत्तावधानः शृणोमि । तत्र ब्राह्मण आह । ब्राह्मणि प्रभाते दक्षिणायनसंक्रान्तिरनन्तदानफलदा भविष्यति । तदहं प्रतिग्रहार्थं ग्रामान्तरं यास्यामि । त्वया ब्राह्मणैकस्य भगवतः सूर्यस्योद्देशेन किंचिद्भोजनं दातव्यम् । अथ तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणी परुषतरवचनैस्तं भर्त्सयमाना प्राह ।

---

१ Above a treasure. २ (He) jumps so high. ३ Even the mere warmth of wealth heightens the lustre of men; how much more then its actual enjoyment accompanied with charity and other actions. Here we might take त्यागकर्म to mean the act of charity. ४ Shándilimatá does not exchange pared sesame for unpared ones without any motive; so there must be some cause for it. ५ In the rainy season. ६ For the purpose of undertaking a vow for the performance of some religious ceremony. ~~७ For staying in my house.~~ ८ At his advice This goes with देवार्चनं परः तिष्ठामि. ९ Waited upon or served by him शुश्रूषित P P of the desid. of श्रु 5 P. १० Intent on worshipping gods. ११ Who had paid attention to. १२ The summer solstice (lit. संक्रान्ति means crossing or going beyond). १३ Giving endless fruit of gifts &c. उप. १४ For receiving gifts or dakshina. १५ Referring to the god, the sun. १६ Harsh. १७ Scolding or reviling him. Pre. P. of भर्त्स् 10 U.

कुतस्ते दारिद्र्योपहतस्य[१] भोजनप्राप्तिः । तत्किं न लज्जसे एवं ब्रुवाणः । किं च न मया तव हस्तलग्नया[२] कश्चिदपि लब्धं सुखं न मिष्टान्नस्यास्वादनं न च हस्तपादकण्ठादिभूषणम्[३] । तच्छ्रुत्वा भयत्रस्तोपि विप्रो मन्दं मन्दं प्राह । ब्राह्मणि नैतद्युज्यते वक्तुम् । उक्तं च ।

[४]ग्रासादपि तदर्धं च कस्मान्नो दीयतेर्थिषु ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६६ ॥

[५]ईश्वरा भूरिदानेन यल्लभन्ते फलं किल ।
दरिद्रस्तच्च काकिण्या प्राप्नुयादिति नः श्रुतिः ॥ ६७ ॥

[६]दाता लघुरपि सेव्यो भवति न कृपणो महानपि समृद्ध्या ।
कूपोन्तःस्वादुजलः प्रीत्यै लोकस्य न समुद्रः ॥ ६८ ॥

तथा च । [७]अकृतत्यागमहिम्ना मिथ्या किं राजराजशब्देन ।
गोप्तारं न निधीनां कथयन्ति महेश्वरं विबुधाः ॥ ६९ ॥

---

१ Striken by poverty. २ Who have fallen into your hands. ३ Ornament for the hands, feet, neck &c. ४ Why should not even half of a morsel of food be given to supplicants? When will any one ever obtain prosperity according to his desire? ५ Such is our श्रुति, or we hear, that a poor man obtains with even a *cowre* that fruit which the rich do by means of large gifts. ६ A donor, though insignificant, becomes fit to be waited upon, and not one who is miserly though rich in prosperity; a well which contains fresh water inside is liked by people and not the sea. - अन्तः स्वादु जलं यस्य. ब. ७ What is the use of the vain title of king of kings when it is not accompanied with great gifts by way of charity; wise men do not call the person who guards a treasure, a great man. अकृत &c. is a ब. (न कृतः त्यागमहिमा यस्मिन्.) राजराज–राज्ञां राजा=राजराजः. ष. त.

अपि च । [1]सदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः ।
अदानः पीनगात्रोपि निन्द्य एव हि गर्दभः ॥ ७० ॥
[2]यच्छञ्जलमपि जलदो वल्लभतामेति सकललोकस्य ।
नित्यं प्रसारितकरो मित्त्रोपि न वीक्षितुं शक्यः ॥ ७१ ॥

एवं ज्ञात्वा दारिद्र्याभिभूतैरपि स्वल्पा[3]त्स्वल्पतरं काले पात्रे च देयम् । उक्तं च ।

[4]सत्पात्रं महती श्रद्धा देशकालं यथोचितम् ।
यद्दीयते विवेकज्ञैस्तदनन्ताय कल्पते ॥ ७२ ॥

तथा च । [5]अतितृष्णा न कर्तव्या तृष्णां नैव परित्यजेत् ।
अतितृष्णाभिभूतस्य चूडा भवति मस्तके ॥ ७३ ॥

ब्राह्मण्याह । कथमेतत् । स आह ।

॥ कथा ३ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे पुलि[6]न्दः । स च पापर्द्धिं कर्तुं प्रस्थितः ।

---

१ A lord of elephants, who is always charitable (that is, from whose temples rutting juice is flowing) though emaciated, is praiseworthy; while an ass, who is not charitable (that is, from whom no rut flows) though fat-bodied, is certainly censurable सदादान, अदान and पीनगात्र are ब. Here, of course, there is a play upon the word दान which has both the senses given above, *viz.* (1) charity and (2) rut. २ A cloud, who gives only water, becomes a favourite with the people ; while the sun (also a friend) who has always his hand (rays) streched forth in supplication, is not even fit to be seen. जलद. उप. ३ A little out of a little. ४ That which is given away by the prudent to a fitting object with great faith, at a proper place and time, and according as prescribed, tends to everlasting happiness. Here the construction is rather unusual. After सत्पात्रं &c. we must understand something like अस्तीति वीक्ष्य &c. ५ There should not be unbounded ambition, nor should one leave off a desire altogether (for) a crest grows on the head of him who is overtaken by excessive greed. ६ A barbarian, a forester.

अथ तेन [1]प्रसर्पता महानञ्जनपर्वतशिखराकारः[2] [3]क्रोडः समासादितः । तं दृष्ट्वा कर्णान्ताकृष्टनिशितसायकेन[4] समाहतः । तेनापि कोपाविष्टेन चेतसा बालेन्दुद्युतिना[5] दंष्ट्राग्रेण पाटितोदरः[6] पुलिन्दो गतासुर्भूतलेऽपतत् । अथ लुब्धकं[7] व्यापाद्य सूकरोऽपि[8] शरप्रहारवेदनया पञ्चत्वं गतः । एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदासन्नमृत्युः[9] शृगाल इतस्ततः परिभ्रमंस्तं प्रदेशमाजगाम । यावद्वराहपुलिन्दौ द्वावपि पश्यति तावत्प्रहृष्टो व्यचिन्तयत् । भोः सानुकूलो[10] मे विधिः । तेनैतदप्यचिन्तितं[11] भोजनमुपस्थितम् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[12]अकृतेऽप्युद्यमे पुंसामन्यजन्मकृतं फलम् ।
शुभाशुभं समभ्येति विधिना सन्नियोजितम् ॥ ७४ ॥

तथा च । [13]यस्मिन्देशे च काले च वयसा यादृशेन च ।
कृतं शुभाशुभं कर्म तत्तथा तेन भुज्यते ॥ ७५ ॥

तदहं तथा भक्षयामि यथा बहून्यहानि मे प्राणयात्रा भवति । तत्ता[14]वदेवं स्नायुपाशं[15] धनुष्कोटिगतं भक्षयामि । उक्तं च ।

[16]शनैःशनैश्च भोक्तव्यं स्वयं वित्तमुपार्जितम् ।
रसायनमिव प्राज्ञैर्हेलया न कदाचन ॥ ७६ ॥

एवं मनसा निश्चित्य चापचटितकोटिं[17] मुखे प्रक्षिप्य स्नायुं भक्षितुं

---

१ While wandering about in search of game २ Re-embling the top of a mountain of collyrium. ३ A boar. ४ Who had drawn his sharp arrow as far as the ear. ५ Having the lustre of the young moon ६ Whose belly was torn open. पाटितं उदरं यस्य सः. ब ७ A hunter. ८ A hog, boar. ९ He whose death was at hand or near. १० Favourable ११ Unexpected. १२ Even though no exertions are made, any fruit either good or evil secured in the by-gone birth, is obtained by men, being directed towards them by fate. १३ A man reaps the fruit of an action either good or evil done by him in a particular place, at a particular time, and at a particular period of life. १४ In the first place, first. १५ The net or snare of entrail sticking to the end of the bow. १६ Wise men should spend or enjoy the wealth obtained by them gradually like the elixir of life and never with haste. १७ The end of the bow string.

प्रवृत्तः। ततश्च कर्तिते पाशे तालुदेशं[1] विदार्य चापकोटिर्मस्तकमध्येन[2] निष्क्रान्ता। सोऽपि मृतः। अतोऽहं ब्रवीमि।

अतितृष्णा न कर्तव्या तृष्णा नैव परित्यजेत्।
अतितृष्णाभिभूतस्य चूडा भवति मस्तके॥ ७७॥

अथैवं सा तेन प्रबोधिता ब्राह्मण्याह। यद्येवं तदस्ति मे गृहे स्तोक[3]-तिलराशिः। ततस्तिलाल्लुँञ्चित्वा[4] तिलचूर्णेन ब्राह्मणं भोजयिष्यामीति। ततस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणो ग्रामं गतः। सापि तिलानुष्णोदकेन संमर्द्य[5] कुट्टित्वा[6] सूर्यातपे[7] दत्तवती। अत्रान्तरे तस्या गृहकर्मव्यग्रायास्तिलानां[8] मध्ये कश्चित्सारमेयो मूत्रोत्सर्गं[9] चकार। तं दृष्ट्वा सा चिन्तितवती। अहो नैपुण्यं[10] पश्य पराङ्मुखीभूतस्य विधेर्यदेते तिला अभोज्याः[11] कृताः। तदह-मेतान्समादाय कस्यचिद्गृहं गत्वा लुञ्चितैरलुञ्चितानानयामि। सर्वोऽपि[12] जनोऽनेन विधिना प्रदास्यतीति। अथ यस्मिन्गृहेऽहं भिक्षार्थं प्रविष्टस्तत्र गृहे सापि तिलानादाय प्रविष्टा विक्रयं कर्तुम्। आह च। गृह्णातु कश्चि-दलुञ्चितैर्लुञ्चितांस्तिलान्। अथ तद्गृहगृहिणी गृहं प्रविष्टा यावदलुञ्चि-तैर्लुञ्चितान्गृह्णाति तावदस्याः[13] पुत्रेण कामन्दकिशास्त्रं[14] दृष्ट्वा व्याहृतम्। मातः अग्राह्याः खल्विमे तिलाः। नास्या अलुञ्चितैर्लुञ्चिता ग्राह्याः। कारणं किंचिद्भविष्यति। तेनैषालुञ्चितैर्लुञ्चितान्प्रयच्छति। तच्छ्रुत्वा तया परित्यक्तास्ते तिलाः। अतोऽहं ब्रवीमि।

नाकस्माच्छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान्।
लुञ्चितानितरैर्येन कार्यमत्र भविष्यति॥ ७८॥

१ The palate. २ From the middle of the head. ३ Small, little. ४ Having peeled or pared. ५ Having washed. [६] Having pounded. ७ Exposed them to the sun. ८ While she was engaged in her household duties. (Gen. abs. construction.) ९ Urinated, made water. १० Skill, proficiency. ११ Unfit for eating. १२ Anybody will be ready to exchange in this way. १३ As soon as; no sooner than. १४ A work of Kámandaki in Nīti.

एतदुक्त्वा स भूयोपि प्राह । अथ ज्ञायते[1] तस्य क्रमणमार्गः । ताम्रचूड आह । भगवन् ज्ञायते यत एकाकी न समागच्छति । किं त्वसंख्ययूथ-परिवृतः पश्यतो मे परिभ्रमन्नितस्ततः सर्वजनेन सहागच्छति याति च । अभ्यागत आह । अस्ति किंचित्खनित्रकम्[2] । स आह । बाढमस्ति[3] । एषा सर्वलोहमयी स्वहस्तिका[4] । अभ्यागत आह । तर्हि प्रत्यूषे त्वया मया सह बोद्धव्यं[5] येन द्वावपि जनचरणामलिनायां[6] भूमौ तत्पदानुसारेण गच्छावः । मयापि तद्वचनमाकर्ण्य चिन्तितम् । अहो विनष्टोस्मि यतोस्य साभिप्रायैर्वचांसि[7] श्रूयन्ते । नूनं यथा निधानं ज्ञातं तथा दुर्गमप्यस्माकं ज्ञास्यति । एतदभिप्रायादेव[8] ज्ञायते । उक्तं च ।

> सकृदपि[9] दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य ।
> हस्ततुलयापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति ॥ ७९ ॥
> वाञ्छैव[10] सूचयति पूर्वतरं भविष्यं
> पुंसां यदन्यतनुजं त्वशुभं शुभं वा ।
> विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः
> प्रत्युद्गतैरपसरन्सरसः कलापी ॥ ८० ॥

ततोहं भयत्रस्तमनाः सपरिवारो दुर्गमार्गं परित्यज्यान्यमार्गेण गन्तुं प्रवृत्तः सपरिजनो यावदग्रतो गच्छामि तावत्संमुखो बृहत्कायो[11] मार्जारः

---

१ Is the way by which he comes known? Here अथ is used to ask a question. २ A spade, a pick-axe. ३ Yes. ४ A spade. ५ Should wake up, rise. ६ Before the ground is dirtied by the steps of the people, that is, before the dust is trodden by people and foot-prints of the mice are effaced. ७ Words full of meaning, significant words. ८ This is known from his mere intention. ९ Wise men know the strength of a person by seeing him only once; experts know the weight of a *pala* even by weighing it on their hands १० Exen mere desire indicates long beforehand that which is to befall people in the coming existence whether good or evil, a young peacock, even before it has its feathers grown, is known to turn out a fine bird by means of his steps turned backwards. ११ Having a large body. ब.

समायाति । न च मूषक[1]वृन्दमवलोक्य तन्मध्ये सहसोत्पपात । अथ ते मूषका मां कुमार्गगामिनं[2]मवलोक्य गर्हयन्तो हतशेषा[3] रुधिरप्लावितवसुं[4]-धरास्तमेव दुर्गं प्रविष्टाः । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[5]छित्त्वा पाशमपास्य कूटरचनां भङ्क्त्वा बलाद्वागुरा
पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलान्निर्गत्य दूर वनात् ।
व्याधानां शरगोचरादपि जवेनोत्पत्य धावन्मृगः
कूपान्तः पतितः करोतु विधुरे किंवा विधौ पौरुषम् ॥८१॥

अथाहमेकोन्यत्र गतः । शेषा मूढतया तत्रैव दुर्गे प्रविष्टाः । अत्रान्तरे स दुष्टपरिव्राजको रुधिरबिन्दु[6]चर्चितां भूमिमवलोक्य तेनैव दुर्गमार्गेणागत्योपस्थितः[7] । ततश्च स्वहस्तिकया[8] खनितुमारब्धः । अथ तेन खनता प्राप्तं तन्निधानं यस्योपरि सदैवाहं कृतवसति[9]र्यस्योष्मणा महादुर्ग[10]मपि गच्छामि । ततो हृष्टमनास्ताम्रचूडमिदमुचेभ्यागतः । भो भगवन् इदानीं स्वपिहि निःशङ्कः । अस्योष्मणा[11] मूषकस्ते जागरणं करोति । एवमुक्त्वा निधानमादाय मठाभिमुखं प्रस्थितौ द्वावपि । अहमपि यावन्निधानमागच्छामि तावदरमणीय[12]मुद्वेगकारकं तत्स्थानं वीक्षितुमपि न शक्नोमि ।

---

१ A multitude. २ Going by a bad way, that is, going astray. उप. ३ Those who remained without being killed, those who survived the killed. पं. त. ४ Who smeared the earth or ground with their blood. रुधिरेण प्लाविता वसुंधरा यै. ते. ब. ५ Having broken the snares, removed the trap, having forcibly broken the net, having gone far away from the forest covered with a number of flames of fire spreading around, having speedily escaped by flight from the range of the arrows of hunters, a deer while running fell into a ell; what manly effort could he do when the fate was adverse! पर्यंता...जटिलात् is a Bahu. compound qualifying वनात्. करोतु here the use of the imperative is rather *unusual*. ६ Smeared or covered with drops of blood तृ. त. ७ Approached, came near. ८ A pick-axe. ९ Who made a residence. कृता वसतिर्येन. ब. १० A difficult place. ११ By the warmth of it, that is, on its strength. १२ Dreary, desolate.

अचिन्तयं च किं करोमि । क्व गच्छामि । कथं मे स्यान्मनसः प्रशान्तिः[1]। एवं चिन्तयतो महाकष्टेन स दिवसो व्यतिक्रान्तः । अथास्तमितेऽर्के[2] सोद्वेगो[3] निरुत्साहस्तस्मिन्मठे सपरिवारः प्रविष्टः । अथास्मत्परिग्रह[4]शब्दमाकर्ण्य ताम्रचूडोपि भूयो भिक्षापात्रं जर्जरवशेन ताडयितुं प्रवृत्तः । अथासावभ्यागतः प्राह । सखे किमद्यापि निःशङ्को न निद्रां गच्छसि । स आह । भगवन् भूयोपि समायातः सपरिवारः स दुष्टात्मा मूषकः । तद्भयाज्जर्जरवंशेन भिक्षापात्रं ताडयामि । ततो विहस्याभ्यागतः । सखे मा भैषीः । वित्तेन सहगतोस्य कूर्दनोत्साहः[5] । सर्वेषामपि जन्तूनामियमेव स्थितिः । उक्तं च ।

[6]यदुत्साही सदा मर्त्यः पराभवति यज्जनान् ।
यदुद्धतं वदेद्वाक्यं तत्सर्वं वित्तजं बलम् ॥ ८२ ॥

अथाहं तच्छ्रुत्वा कोपाविष्टो भिक्षापात्रमुद्दिश्य विशेषादुत्कूर्दितोऽप्राप्त[7] एव भूमौ निपतितः । तच्छ्रुत्वासौ मे शत्रुर्विहस्य ताम्रचूडमुवाच । भोः पश्य पश्य कौतूहलम् । आह च ।

[8]अर्थेन बलवान्सर्वो अर्थयुक्तः स पण्डितः ।
पश्यैनं मूषकं व्यर्थं सजातैः समतां गतम् ॥ ८३ ॥

तत्स्वपिहि त्वं गतशङ्कः । यदस्योत्पतनकारणं तदावयोर्हस्तगतं[9] जातम् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[10]दंष्ट्राविरहितः सर्पो मदहीनो यथा गजः ।

---

१ Peace. २ The sun ३ Full of mental agitation. ४ Retinue, followers. ५ The energy to leap or jump up. ६ That a man is always full of vivacity, despises people and speaks insolently is all owing to (the power imparted by) wealth. ७ Without reaching my destination ८ Everybody is powerful by wealth; he who possesses wealth is clever; look at this mouse reduced to the level of his kind when deprived of wealth (व्यर्थम्). व्यर्थ is a Bahu. विगत अर्थ यस्मात. ९ Has fallen into our hands, is in our possession. १० A serpent without fangs an elephant without intoxication (when not in ruts) so also a man deprived of wealth, exists only in name.

नथार्थेन विहीनोत्र पुरुषो नामधारकः ॥ ८४ ॥

तच्छ्रुत्वाहं मनसा विचिन्तितवान् । यतोङ्गुलि[१]मात्रमपि कूर्दनशक्तिर्नास्ति तद्धिगर्थहीनस्य पुरुषस्य जीवितम् । उक्तं च ।

[२]अर्थेन च विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
उच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ८५ ॥
[३]यथा काकयवाः प्रोक्ता यथारण्यभवास्तिलाः ।
नाममात्रा न सिद्धौ हि धनहीनास्तथा नराः ॥ ८६ ॥
[४]सन्तोपि न हि राजन्ते दरिद्रस्येतरे गुणाः ।
आदित्य इव भूतानां श्रीर्गुणानां प्रकाशिनी ॥ ८७ ॥
[५]न तथा बाध्यते लोके प्राकृत्या निर्धनो जनः ।
यथा द्रव्याणि संप्राप्य तैर्विहीनः सुखैधितः ॥ ८८ ॥
[६]शुष्कस्य कीटखातस्य वह्निदग्धस्य सर्वतः ।
तरोरप्यूषरस्थस्य वरं जन्म न चार्थिनः ॥ ८९ ॥
[७]शङ्कनीया हि सर्वत्र निष्प्रतापा दरिद्रता ।

---

१ Even as high as a finger. २ All the actions of a man who is without wealth and who possesses little talent, are rendered useless, as is the case with small rivers in summer. ३ Just as the corn called *Kâkayava* and the sesame produced in the forest, exist only in name and not in reality (that is, although they exist they are of no use) so do persons void of wealth. ४ Although there may be other qualities in a poor man, they do not shine; it is wealth that brings to light all the qualities as the sun does all things. सन्त. Pre. P. of अस् 2 P. ५ A person who is originally poor is not so afflicted in this world as the one, who, having obtained wealth, and being accustomed to pleasures, is, when deprived of it (wealth). ६ Better is the existence even of that tree which is dried up, eaten through by worms, scorched by fire on all sides and situated in a barren ground, than that of a beggar. ७ Poverty which is impotent is liable to suspicion everywhere; for, a man goes away by abandoning a poor man even when he comes (to him), to confer some obligation. निष्प्रताप & निःस्व are both ब. compounds.

उपकर्तुमपि प्राप्तं निःस्वं संत्यज्य गच्छति ॥ १० ॥

[1]उन्नम्योन्नम्य तत्रैव निर्धनानां मनोरथाः ।
हृदयेष्वेव लीयन्ते विधवास्त्रीस्तनाविव ॥ ११ ॥

[2]व्यक्तेपि वासरे नित्यं दौर्गत्यतमसावृतः ।
अग्रतोपि स्थितो यत्नान्न केनापीह दृश्यते ॥ १२ ॥

एवं विलप्याहं भग्नोत्साह[3]स्तन्निधानं गण्डोपधानीयकृतं[4] दृष्ट्वा स्वं दुर्गं प्रभाते गतः । ततश्च मद्भृत्याः प्रभाते गच्छन्तो मिथो[5] जल्पन्ति । अहो असमर्थोयमुदरपूरणेस्माकम् केवलमस्य पृष्ठलग्नानां[6] विडालादिविपत्तयः । तत्किमनेनाराधितेन[7] । उक्तं च ।

[8]यत्सकाशान्न लाभः स्यात्केवलाः स्युर्विपत्तयः ।
स स्वामी दूरतस्त्याज्यो विशेषादनुजीविभिः ॥ १३ ॥

एवं तेषां वचांसि श्रुत्वा स्वदुर्गं प्रविष्टोहम् । यावन्न कश्चिन्मम संमुखोभ्येति तावन्मया चिन्तितम् । धिगियं[9] दरिद्रता । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[10]मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं मैथुनमप्रजम् ।
मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ १४ ॥

---

१ The desires of those who have no wealth rise constantly in the mind and sink down even there, like the breasts of a widow. २ One who is surrounded by the darkness of adversity is not noticed by any one even if he make efforts, though standing in the front in the open day-light ३ Dispirited. ४ Placed under the pillow (lit. made into a pillow). ५ Among themselves. ६ Of us, who follow him or go after him. ७ Then what is the use of pleasing or propitiating him? ८ That master, from whom no benefit is to be derived but only miseries are to be encountered, should be abandoned especially by the servants even from afar. ९ The particle धिक् generally governs the accusative and very rarely the nominative as in the present instance. १० A poor man is (to all intents and purposes) dead, useless (lit. dead) is the sexual intercourse that produces no issue, in vain is the S'râdha ceremony in which there is no श्रोत्रिय (a Brâhman who has studied the Vedas and Vedângs) and of no use is the sacrifice in which no Dakshina is given to Brâhmans &c. दक्षिणा is the money given away in charity.

एव मे चिन्तयतस्ते भृत्या मम शत्रूणां सेवका जाताः । ते च मामेकाकिनं दृष्ट्वा विडम्बना[१] कुर्वन्ति । अथ मयैकाकिना योगनिद्रां[२] गतेन भूयो विचिन्तितम् । यत्तस्य कुतपस्विनः[३] समाश्रयं गत्वा तद्दण्डोपधानवर्तिकृतां वित्तपेटां[४] शनैः शनैर्विदार्य[५] तस्य निद्रावशं गतस्य स्वदुर्गे ताद्वित्तमानयामि येन भूयोपि मे वित्तप्रभावेनाधिपत्य[६] पूर्ववद्भवति । उक्तं च ।

व्यर्थयन्ति[७] परं चेतो मनोरथशतैर्जनाः ।
नानुष्ठानैर्धनैर्हीनाः कुलजा विधवा इव ॥ ९५ ॥
दौर्गत्यं[८] देहिनां दुःखमपमानकरं परम ।
येन स्वैरपि मन्यन्ते जीवन्तोपि मृता इव ॥ ९६ ॥
दैन्यस्य[९] पात्रतामेति पराभूतेः परं पदम् ।
विपदामाश्रयः शश्वद्दौर्गत्यकलुषीकृतः ॥ ९७ ॥
लज्जन्ते[१०] बान्धवास्तेन संबन्धं गोपयन्ति च ।
मित्राण्यमित्रतां यान्ति यस्य न स्युः कपर्दकाः ॥ ९८ ॥
मूर्तं[११] लाघवमेवैतदपायानामिदं गृहम ।
पर्यायो मरणस्यायं निर्धनावं शरीरिणाम् ॥ ९९ ॥

---

१ Made a moukery of me. २ This is explained in Tantra I. ३ A bad ascetic ४ The box containing the wealth. ५ Having opened. ६ Sovereignty, *viz.*, of mice. ७ Persons without wealth trouble their minds by hundreds of desires and not by acts, as do widows born in noble families. ८ Poverty is a great misery very humiliating to people, whereby (poor) people, though alive, are considered even by their relatives (स्वै) as dead. ९ A person distressed by poverty, is always subjected to insults, is a great object of scorn and is the abode of all calamities. Here the subject दौर्गत्यकलुषीकृत is to be supplied before every predicate, such as एति, अस्ति &c. दौर्गत्य is an abstract noun formed from दुर्गत. १० The relatives feel ashamed of, and deny all relationship with, him who has no money, and his friends become his enemies. कपर्दक—a cowri = कवडी. ११ The state of being poor is insignificance incarnate, is the abode of all injuries and is a synonym for death (in the case of mortals).

[१]अजाधूलिरिव त्रस्तैर्मार्जनीरेणुवज्जनैः ।
दीपखट्वोत्थच्छायेव त्यज्यते निर्धनो जनैः ॥ १०० ॥
[२]शौचावशिष्टयाप्यस्ति किंचित्कार्यं क्वचिन्मृदा ।
निर्धनेन जनेनैव न तु किंचित्प्रयोजनम् ॥ १०१ ॥
[३]अधनो दातुकामोपि सम्प्राप्तो धनिना गृहम् ।
मन्यते याचकोयं धिग्दारिद्र्यं खलु देहिनाम् ॥ १०२ ॥

अतो वित्तापहारं विदधतो [४]यदि मे मृत्युः स्यात्तथापि शोभनम् ।
उक्तं च । [५]स्ववित्तहरणं दृष्ट्वा यो न रक्षत्यसौ नरः ।
पितरोपि न गृह्णन्ति तद्दत्तं सलिलाञ्जलिम् ॥ १०३ ॥
तथा च । [६]गवार्थे ब्राह्मणार्थे च स्त्रीवित्तहरणे तथा ।
प्राणांस्त्यजति यो युद्धे तस्य लोकाः सनातनाः ॥ १०४ ॥

एवं निश्चित्य रात्रौ तत्र गत्वा निद्रावशमुपा[७]गतस्य पेटायां मया छिद्रं कृतं यावत्तावत्प्रबुद्धो दुष्टतापसः । ततश्च जर्जरवंशप्रहारेण शिरसि ताडितः कथंचिदायुःशेषतया निर्गतोहं न मृतश्च । उक्तं च ।

---

१ A poor man is shunned by people through fright, just as the dust raised by shegoats, dust thrown about by a broom and the shadow of a bed projected by a lamp. दीपखट्वोत्थछायेव &c. Dissolve खट्वाया· उत्तिष्ठतीति=खट्वोत्था–दीपेन खट्वोत्था दीपखट्वोत्था. क. २ There is sometimes some use even of that earth which remains after it is used for cleansing the secret parts after stools, but there is no use whatsoever of a man who has no wealth. ३ A poor man, when he goes to the houses of the rich even with the desire of giving them anything, is considered to be a mendicant-fie upon the poverty of men ! ४ If I were to die while taking away the wealth, that would also be good or desirable. ५ Even the manes do not accept the cavityfuls of water given by him who does not protect his own wealth, when he sees that it is being taken away. ६ The worlds of perpetual happiness are secured by him who loses his life for the sake of cows and Brâhmans, and also when the we lth of a woman is being taken away, and in a battle. ७ When he was under the influence of sleep.

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोपि तं लङ्घयितुं न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे
यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् ॥ १०५ ॥

काककूर्मौ पृच्छतः । कथमेतत् । हिरण्यक आह ।

॥ कथा ४ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिन्नगरे सागरदत्तो नाम वणिक् । तत्सूनुना रूपकशतेन विक्रियमाणः पुस्तको गृहीतः । तस्मिंश्च लिखितमस्ति ।

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
देवोपि तं लङ्घयितुं न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे
यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् ॥ १०६ ॥

तद्दृष्ट्वा सागरदत्तेन तनुजः पृष्टः । पुत्र कियता मूल्येनैष पुस्तको गृहीतः । सोब्रवीत् । रूपकशतेन । तच्छ्रुत्वा सागरदत्तोब्रवीत् । धिङ्मूर्ख त्वं लिखितैकश्लोकं पुस्तकं रूपकशतेन यद्गृह्णास्येतया बुद्ध्या कथं द्रव्योपार्जनं करिष्यसि । तदद्यप्रभृति त्वया मे गृहे न प्रवेष्टव्यम् । एवं निर्भर्त्स्य गृहान्निःसारितः । स च तेन निर्वेदेन विप्रकृष्टदेशान्तरं गत्वा किमपि नगरमासाद्यावस्थितः । अथ कतिपयदिवसैस्तन्नगरनिवा-

---

१ A man obtains as much wealth as he is destined to do, even god is not able to prevent him from so doings therefore, I neither lament nor wonder; that which is our; cannot belong to others. प्राप्तव्य has the force of certainty. २ For a hundred rupees. रूपकाणां शतेन. ष. त. ३ This word is always used in the masculine gender. ४ A son. ५ For what or how much price? ६ That in which there is written only one verse. लिखित. एक. श्लोक. यस्मिन् तत्. ब. ७ With this talent (for business). ८ Dejection, sorrow. ९ Very distant or remote.

सिनो केनचिदसौ पृष्टः। कुतो भवानागतः। किंनामा त्वम्। असावब्रवीत्। प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः। अथान्येनापि पृष्टेनानेन तथैवोत्तरं दत्तम्। एवं च तस्य नगरस्य मध्ये प्राप्तव्यमर्थ इति तस्य प्रसिद्धं नाम जातम्। अथ राजकन्या चन्द्रवती नामाभिनवरूपयौवनसंपन्नासखीद्वितीयैकस्मिन्दिवसे नगरं निरीक्षमाणास्ति। तत्रैव च कश्चिद्राजपुत्रोतीव रूपसंपन्नो मनोरमश्च कथमपि तस्या दृष्टिगोचरे गतः। तद्दर्शनसमकालमेव कुसुमबाणाहतया तया निजसख्यभिहिता। सखि यथा किलानेन सह समागमो भवति तथाद्य त्वया यातितव्यम्। एवं च श्रुत्वा सा सखी तत्सकाशं गत्वा शीघ्रमब्रवीत्। यदहं चन्द्रवत्या तवान्तिकं प्रेषिता। भणितं च त्वां प्रति तया। यन्मम त्वद्दर्शनान्मनोभवेन पश्चिमावस्था कृता। तद्यदि शीघ्रमेव मदन्तिके न समेष्यसि तदा मे मरणं शरणम्। इति श्रुत्वा तेनाभिहितम्। यद्यवश्यं मया तत्रागन्तव्यं तत्कथय केनोपायेन प्रवेष्टव्यम्। अथ सख्याभिहितम्। रात्रौ सौधावलम्बितया दृढवरत्रया त्वया तत्रारोढव्यम्। सोब्रवीत्। यद्येव निश्चयो भवत्यास्तदहमेव करिष्यामि। इति निश्चित्य सखी चन्द्रवतीसकाशं गता। अथागतायां रजन्यां स राजपुत्रः स्वचेतसा व्यचिन्तयत्। अहो महदकृत्यमेतत्। उक्तं च।

१ Residing in that town. Here तन्नगर is a कर्म. २ Endowed with blooming youth and beauty. अभिनवाभ्यां रूपयौवनाभ्यां संपन्ना. तृ. त. ३ Accompanied by her female friend, lit. having her female friend as her second. सखी द्वितीया यस्याः सा. ब ४ Surveying. ५ Endowed with (manly) beauty. तृ. त ६ Charming to the mind मनः रमयतीति उप. ७ Came within the range of her sight ८ At the very moment when she saw him. ९ Struck by the arrows of Cupid (lit the flower-arrowed one) कुसुमबाण-कुसुमान्येव बाणा यस्य स . ब १० Should endeavour or strive (Pot. Pass. I . of यत् 1 A.). ११ Near १२ The extreme or last stage १३ Recourse, support मे मरणं शरणम् means death will be my only recourse that is, I shall die १४ Hanging down from the terrace of the palace १५ Rope. १६ An unfit action, an evil deed.

गुरोः[1] सुतां मित्रभार्यां स्वामिसेवकगेहिनिम् ।
यो गच्छति पुमांल्लोके तमाहुर्ब्रह्मघातिनम् ॥ १०७ ॥

अपरं च ।

अयशः[2] प्राप्यते येन येन चापगतिर्भवेत् ।
स्वर्गाच्च भ्रश्यते येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ १०८ ॥

इति सम्यग्विचार्य तत्सकाशं न जगाम । अथ प्राप्तव्यमर्थः पर्यटन्धवलगृह[3]पार्श्वे रात्राववलम्बितवरत्रां दृष्ट्वा कौतुकाविष्टहृदय[4]स्तामालम्ब्याधिरूढः । तया च राजपुत्र्या स एवायमित्याश्वस्तचित्त[5]या स्नानखादनपानाच्छादनादिना संमान्य तेन सह शयनतलमाश्रितया[6] तदङ्गसंस्पर्शसंजातहर्षरोमाञ्चितगात्र[7]योक्तम् । युष्मद्दर्शनमात्रानुरक्तया[8] मयात्मा प्रदत्तोयम् । त्वद्वर्जमन्यो[9] भर्ता मनस्यपि मे न भविष्यतीति । तत्कस्मान्मया सह न ब्रवीषि । सोब्रवीत् । प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः । इत्युक्ते तयान्योयमिति मत्वा धवलगृहादुत्तार्य[10] मुक्तः[11] । स तु खण्डदेव[12]कुले[13] गत्वा सुप्तः । अथ तत्र कयाचित्स्वैरिण्या[14] दत्तसंकेतको[15] यावद्-

---

१ They (people) call him a Bráhman-murderer who ha sexual intercourse with the daughter of his preceptor, the wife of his friend and the wife of his master or servant. २ One should not do that action by which a man obtains infamy, by which he goes to hell, and by which he falls off from heaven. ३ A palace, lit. a house whitened with chunam. ४ With the mind filled with curiosity ५ With the mind set at ease. आश्वस्तं चित्तं यस्याः. ब. ६ Lying down on the bed. ७ With the limbs covered with horripilation produced from the joy arising from the contact with his body तदङ्गसंस्पर्शसंजातात् हर्षात् रोमाञ्चितानि गात्राणि यस्याः. ब. ८ Who became attached to you just at your very sight. युष्मद्दर्शनमात्रेण अनुरक्तया. तृ. त. ९ Without or excepting you. अव्य. comp. १० Having let down or brought down (abs. of तॄ with उद् caus.) ११ Was dismissed, let go. १२ A god called in Maráthi खंडोबा. १३ A house, temple १४ A loose or unchaste woman. १५ With whom an appointment was made. दत्तः संकेतः यस्मै. ब.

ण्डपाशिक[1]ः प्राप्तस्तावदसौ पूर्वसुप्त[2]स्तेन दृष्टो रहस्यसंरक्षणार्थ[3]मभिहितश्च । को भवान् । सोऽब्रवीत् । प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः । इति श्रुत्वा दण्डपाशिकेनाभिहितम् । यच्छून्य देहगृहमिदम् । तदत्र मदीयस्थाने गत्वा स्वापिहि । तथा प्रतिपद्य[4] स मतिविपर्यासा[5]दन्यशयने सुप्तः । अथ तस्य रक्षकस्य बृहत्कन्या[6] विनयवती नाम रूपयौवनसंपन्ना कस्यापि पुरुषस्यानुरक्ता संकेतं दत्त्वा तत्र शयने सुप्तासीत् । अथ सा तमायातं दृष्ट्वा स एवायमस्मद्वल्लभ इति रात्रौ घनतरान्धकार[7]व्यामोहितोत्थाय भोजनाच्छादनादिक्रिया कारयित्वा गान्धर्वविवाहेनात्मानं[8] विवाहयित्वा तेन समं शयने स्थिता विकसितवदन[9]कमला तमाह । किमद्यापि मया सह विश्रब्धं भवान्न ब्रवीति । सोऽब्रवीत् । प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः । इति श्रुत्वा तया चिन्तितम् । यत्कार्यमसमीक्षितं[10] क्रियते तस्येदृक्फल[11]विपाको भवतीति । एवं विमृश्य सविषादया[12] तया निःसारितोऽसौ । स च यावद्वीथीमार्गेण[13] गच्छति तावदन्यविषयवासी[14] वरकीर्तिर्नाम [15]वरो महता वाद्यशब्देनागच्छति । प्राप्तव्यमर्थोऽपि तैः [16]समं गन्तुमारब्धः । अथ यावत्प्रत्यासन्ने लग्नसमये[17] राजमार्गासन्न[18]श्रेष्ठिगृहद्वारि रचित[19]मण्डपवेदिकायां कृतकौतुक[20]मङ्गलवेषा

---

१ A constable, a police, watchman. २ Who slept there already. ३ In order to preserve the secret (of his going to the place of secret meeting). ४ Having agreed or consented. ५ Through an error of understanding. ६ The eldest daughter. ७ Being deceived by the darkness thicker than usual. ८ Having caused him to marry herself. ९ With her blooming lotus-like face. १० Without consideration न समीक्षित यथा तथा. अव्य. ११ The maturity of the fruit. १२ By her who was full of grief. १३ Along the street, or by the public road १४ Living in another kingdom or country. १५ A bridegoom १६ तैः *viz*, वरेण सह गच्छद्भिः नरैः. १७ When the time for marriage was at hand १८ At the door of the merchant's house situated along the main street राजमार्गासन्न श्रेष्ठिगृहं तस्य द्वारि. १९ Having a *mandapa* (a temporary hall) and an altar raised near it. रचितेमंडप वेदिके यस्मिन् ब. qualifying द्वारि. २० Who had put an auspicious dress for the festivity of marriage. कृतः कौतुकात् मगलवेषो यया. ब

वणिक्सुतास्ते तावन्मदमत्तो हस्त्यारोहकं हत्वा प्रणश्यज्जनकोला लोकमाकुलयंस्तमेवोद्देशं प्राप्तः । तं च दृष्ट्वा सर्वे वरानुयायिनो वरेण सह प्रणश्य दिशो जग्मुः । अथास्मिन्नवसरे भयतरललोचनामेकाकिनी कन्यामवलोक्य मा भैषीरहं परित्रातेति सुधीरं स्थिरीकृत्य दक्षिणपाणौ संगृह्य महासाहसिकतया प्राप्तव्यमर्थः पैरुषवाक्यैर्हस्तिनं निर्भर्त्सितवान् । ततः कथमपि दैवयोगादपयाते हस्तिनि यावत्ससुहृद्बान्धवोऽतिक्रान्ते लग्नसमये वरकीर्तिरागच्छति तावत्तां कन्यामन्यहस्तेगतां दृष्ट्वाभिहितम् । भोः श्वशुरक विरुद्धमिदं त्वयानुष्ठितं यन्मह्यं प्रदाय कन्यान्यस्मै प्रदत्तेति । सोऽब्रवीत् ।

भो अहमपि हस्तिभयपलायितो भवद्भिः सहायातो न जाने किमिदं वृत्तम् । इत्यभिधाय दुहितरं प्रष्टुमारब्धः । वत्से न त्वया सुन्दरं कृतम् । तत्कथ्यतां कोऽयं वृत्तान्तः । साब्रवीत् । यदहमनेन प्राणसंशयाद्रक्षिता तदेनं मुक्त्वा मम जीवन्त्या नान्यः पाणिं ग्रहीष्यतीति । अनेन वार्ताव्यतिकरेण रजनी व्युष्टा । अथ प्रातस्तत्र संजाते महाजनसमवाये वार्ताव्यतिकरं श्रुत्वा राजदुहिता तद्देशमागता ।

---

१ A rider or a driver of elephants. २ Confounding or frightening the people by the noise made by the people while running away. प्रणश्यत् जन is a क. ३ The followers of the bridegroom. ४ Went in different directions. lit. went to the quarter; ran away. ५ With the eyes unsteady through fright. ६ Very boldly. ७ Having made steady, having comforted. ८ With great daring ९ With harsh words. १० Censured or reproached (P. P. Active of भर्त्स् 10 with निस्). ११ Accompanied with his friend and relatives. सुहृद्बांधवै सहित . ब. १२ Gone into the hands of another १३ Having promised to give १४ Run way through the fear of the elephant. १५ Danger to life १६ While I live. १७ The night dawned while this incident was taking place. व्युष्ट Adj. spont. १८ Multitude. १९ To that place. त देश. क.

कर्णपरंपरया[1] श्रुत्वा दण्डपाशकसुतोपि तत्रैवागतः । अथ तं महाजनसमवायं श्रुत्वा राजापि तत्रैवाजगाम । प्राप्तव्यमर्थं प्राह । यद्विश्रब्धं कथय कीदृशोसौ वृत्तान्तः । अथ सोब्रवीत् । प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्य इति । राजकन्या स्मृत्वाब्रवीत् । देवोपि तं लङ्घयितुं न शक्तः । ततो दण्डपाशकसुताब्रवीत् । तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे इति । तमखिललोकवृत्तान्तमाकर्ण्य वणिक्सुताब्रवीत् । यदस्मदीयं न हि तत्परेषामिति । अभयदानं[2] दत्त्वा राजा पृथक्पृथग्[3]वृत्तान्ताञ्ज्ञात्वावगततत्त्वस्[4]तस्मै प्राप्तव्यमर्थाय स्वदुहितरं सबहुमानं ग्रामसहस्रेण समं सर्वालंकारपरिवारयुतां[5] दत्त्वा त्वं मे पुत्रोसीति नगरविदितं[6] तं यौवराज्येभिषिक्तवान्[7] । दण्डपाशकेनापि स्वदुहिता स्वशक्त्या वस्त्रदानादिना संभाव्य प्राप्तव्यमर्थाय प्रदत्ता । अथ प्राप्तव्यमर्थेनापि स्वीयपितृमातरौ समस्तकुटुम्बावृतौ[8] तस्मिन्नगरे संमानपुरःसरं समानीतौ । अथ सोपि स्वगोत्रेण[9] सह विविधभोगानुपभुञ्जानः सुखेनावस्थितः । अतोहं ब्रवीमि ।

प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो
 देवोपि तं लङ्घयितुं न शक्तः ।
तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे
 यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् ॥ १०९ ॥

तदेतत्सकलं सुखदुःखमनुभूय परं विषादमागतोनेन मित्रेण त्वत्सकाशमानीतः । तदेतन्मे वैराग्यकारणम् । मन्थरक आह । भद्र भवति सुहृदयं[10]मसंदिग्धं यः क्षुत्क्षामोपि शत्रुभूतं त्वां भक्ष्यस्थाने स्थितमेवं पृष्ठमारोप्यानयति न मार्गेपि भक्षयति । उक्तं च यतः ।

---

१ From ear to ear, from one person to another. २ After giving a promise to spare them or not to punish them. ३ Separately. ४ Who knew the truth अवगतं तत्त्व येन स . ब. ५ Together with all ornaments and retinue. ६ Him who was known to the people of the town. नगरे विदित. स. त. ७ Crowned him as heir-apparent to the throne. ८ Together with all the members of their family. ९ Members of family. १० He is undoubtedly a friend, he is a friend indeed.

विकारं याति नो चित्तं वित्ते यस्य कदाचन ।
मित्रस्य सुकुलीनस्य कारयेन्मित्रमुत्तमम् ॥ ११० ॥
[2]विद्वाद्भिः सुहृदामत्र चिह्नैरेतैरसंशयम ।
परीक्षाकारणं प्रोक्तं होमाग्नेरिव पण्डितैः ॥ १११ ॥
तथा च । [3]आपत्काले तु संप्राप्ते यन्मित्र मित्रमेव तत् ।
वृद्धिकाले तु संप्राप्ते दुर्जनोपि सुहृद्भवेत् ॥ ११२ ॥

तन्ममाप्यद्यास्य वि[4]षये विश्वासः समुत्पन्नो यतो नीतिविरु[5]द्धेयं मैत्री मांसाशिभिर्वायसैः सह जलचराणाम् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[6]मित्रं कोपि न कस्यापि नितान्तं न च वैरकृत् ।
दृश्यते मित्रविध्वस्तः कार्याद्वैरिप्ररक्षितः ॥ ११३ ॥

तत्स्वागतं भवतः । स्वगृहवदा[7]स्यतामत्र सरस्तीरे । यच्च वित्तनाशो विदेशवासश्च ते संजातस्तत्र विषये संतापो न कर्तव्यः । उक्तं च ।

[8]अभ्रछाया खलप्रीतिः सिद्धमन्नं च योषितः ।
किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ ११४ ॥

---

१ One should make friends with that excellent man, who is nobly born, and whose mind never changes even in prosperity (वित्ते) Here the causal form कारयेत् is used for the primitive कुर्यात्. २ The learned say that by these unmistakable signs friends should be known, just as the examination of the fire of sacrifice is prescribed by those versed in it. ३ He, who is our friend when adversity befalls us, is a real friend; when the time of prosperity comes, even a wicked man will be our friend. ४ In respect of this. ५ Against the rules of politics ६ No body is one's friend or bitter enemy, (because) one is seen to be destroyed by a friend and saved by an enemy according as occasion arises. Here कार्यात् is to be taken with both विध्वस्त and प्ररक्षित. ७ Remain here as in your own house and make yourself at home. ८ The shadow cast by a cloud, the love of a wicked person, cooked food, women, youth and wealth—these are to be enjoyed only for a short time.

अत एव विवेकिनो[1] जितात्मानो[2] धनस्पृहां न कुर्वन्ति । उक्तं च ।

[3]सुसंचितैर्जीवनवत्सुरक्षितै-
निर्जेपि देहे न वियोजितैः क्वचित् ।
पुंसो यमान्तं व्रजतोपि निष्ठुरै-
रेतैर्धनैः पञ्चपदी न दीयते ॥ ११५ ॥

अन्यच्च । [4]यथामिष जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ११६ ॥
[5]निर्दोषमपि वित्ताढ्यं दोषैर्योजयते नृपः ।
निर्धनः प्राप्तदोषोपि सर्वत्र निरुपद्रवः ॥ ११७ ॥
[6]अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।
नाशे दुःख व्यये दुःख धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥ ११८ ॥
[7]अर्थार्थी यानि कष्टानि मूढोयं सहते जनः ।
शतांशेनापि मोक्षार्थी तानि चेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ ११९ ॥

अपरं विदेशवासजमपि[8] वैराग्यं[9] त्वया न कार्यम् । यतः ।

१ The wise or considerate. २ Those who have subdued themselves जित. आत्मा यै ते. ब. ३ These heartless riches, which are collected with care, protected as one's own life and never used even for one's own body, do not accompany the owner even five steps when he goes to the abode (अन्त) of Yama that is, dies. ४ As flesh is devoured by the fish in water, by the beasts on land and by the birds in the sky so is a rich man (deprived of his riches) everywhere. ५ A king accuses a rich man though free from fault, of crimes, while a poor man though found to be guilty, is free from molestation everywhere. प्राप्तदोष = प्राप्तः दोष येन. ब. ६ There is trouble in the earning of wealth and also in protecting that (wealth) which is earned, there is pain both in the destruction and expenditure of wealth, a fie on wealth which is the resort of all troubles! For नाशे दुःख other editions read आये दुःखम् which means there is trouble or pain in the acquisition of it कष्टसंश्रया ष. त or कष्टा संश्रयाः येषा ते. ब. ७ If one who longs for absolution were to undergo even a hundredth part of these troubles which a foolish man, who desires wealth, does, he would obtain salvation तानि चेत् = तानि सहेत चेत् ८ Proceeding from residence in a foreign country विदेशवासात् जातं or जायत. उप. ९ Absence of all desires विरागस्य भाव. वैराग्यम्.

[1]को धीरस्य मनस्विनः स्वविषः को वै विदेशः स्मृतो
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।
यद्दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणैः सिंहो वनं गाहते
तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ १२० ॥

अर्थहीनः परे देशे गतोपि यः प्रज्ञावान्भवति स कथंचिदपि न सीदति[2] । उक्तं च ।

[3]कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सुविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ १२१ ॥

तत्प्रज्ञानिधिर्[4]भवान्न प्राकृतपुरुष[5]तुल्यः । अपरं प्राप्तोप्यर्थः कर्मप्र[6]यया नश्यति । तदेतावन्ति दिनानि त्वदीयमासीत् । मुहूर्तमप्यनात्मीयं[7] भोक्तुं न लभ्यते । स्वयमागतमपि विधिनापह्रियते[8] ।

[9]अर्थस्योपार्जनं कृत्वा नैव भोगं समश्नुते ।
अरण्यं महदासाद्य मूढः सोमिलको यथा ॥ १२२ ॥

हिरण्यक आह । कथमेतत् । स आह ।

---

१ What is said to be the own or foreign country of wise and prudent person ? He acquires by the might of his arm that country to which he resorts; the lion slakes his thirst with the blood of elephants killed by the help of the weapons in the shape of his jaws, nails and tail, in the very forest which he happens to enter Another reading for को वै विदेशः स्मृत. is को वा विदेशस्तथा which means or what is also a foreign country ? For यद्दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणैः we have यद्द . प्रहरणः which is an adjective qualifying the word सिंहः. दंष्ट्रानखलांगुलानि प्रहरणानि यस्य. ब. २ Suffers misery or pain ३ What is a great burden to the able ? what is remote or distant to those who are adventurous ? what is a foreign country to those who are very learned ? and who is a stranger or an enemy to those who are sweet–speakers ? सुविद्यानां = शोभना विद्या येषां. ब. ४ A treasure or store of wisdom. ५ An ordinary person. ६ By the ordinance of fate. ७ That which is not one's own. न. त. ८ Is taken away by fate. ९ By having acquired wealth a man does not necessarily enjoy it, just as was the case with the foolish *Somilaka* (in the following story) after reaching a large forest.

॥ कथा ५ ॥

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने सोमिलको नाम कौलिको[१] वसति स्म। सोनेकविधपटरचनारञ्जितानि[२] पार्थिवोचितानि[३] सदैव वस्त्राण्युत्पादयति। परं तस्य चानेकविधपट्टरचनानैपुण्यस्यापि[४] न भोजनाच्छादनाभ्यधिकं[५] कथमप्यर्थमात्रं संपद्यते। अथान्ये तत्र सामान्यकौलिकाः[६] स्थूलवस्त्रसंपादनविज्ञानिनो[७] महर्द्धिसंपन्नाः[८]। तानवलोक्य स स्वभार्यामाह। प्रिये पश्यैतान्स्थूलपट्टकारकान्धनकनकसमृद्धान्[९]। तदधारकं[१०] ममैतत्स्थानम्। तदन्यत्रोपार्जनाय गच्छामि। सा प्राह। भोः प्रियतम मिथ्या प्रलपितमेतद्यदन्यत्र गतानां धनं भवति स्वस्थाने न भवति। उक्तं च।

[११] उत्पतन्ति यदाकाशे निपतन्ति महीतले।
पक्षिणां तदपि प्राप्त्या नादत्तमुपतिष्ठति ॥ १२३ ॥

तथा च।

[१२] न हि भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं विनापि यत्नेन।
करतलगतमपि नश्यति यस्य तु भवितव्यता नास्ति ॥ १२४ ॥

---

१ A weaver. २ Variegated by reason of the threads of various colours being interwoven. ३ Fit for kings to wear. ४ Although he was skilled in weaving various kinds of garments. ५ More than what was barely necessary for food and clothing. ६ Ordinary, common, not skilled. ७ Knowing only how to make coarse clothes. ८ Prosperity. ९ Wealth in general (धन) and gold (कनक). १० This place is not my debtor, that is, it owes me nothing. ११ That which is not given already (in the previous existence) is not obtained by the birds even, if they fly in the air or alight on the earth. १२ For that which is not to take place does not take place, and that which is to take place, does take place even without efforts, that which is not destined to live, perishes even though placed on the palm of the hand.

[1]यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
तथा पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १२५ ॥
[2]शेते सह शयानेन गच्छन्तमनुगच्छति ।
नराणां प्राक्तनं कर्म तिष्ठति तु सहात्मना ॥ १२६ ॥
[3]यथा छायातपौ नित्यं सुसंबद्धौ परस्परम् ।
एवं कर्म च कर्ता च संश्लिष्टावितरेतरम् ॥ १२७ ॥

तस्मादत्रैव व्यवसायपरो भव । कौलिक आह । प्रिये न सम्यगभिहितं भवत्या । व्यवसायं विना न कर्म फलति । उक्तं च ।

[6]यथैकेन न हस्तेन तालिका संप्रपद्यते ।
तथोद्यमपरित्यक्तं न फलं कर्मणः स्मृतम् ॥ १२८ ॥
[7]पश्य कर्मवशात्प्राप्तं भोज्यकालेपि भोजनम् ।
हस्तोद्यमं विना वक्त्रे प्रविशेन्न कथंचन ॥ १२९ ॥

तथा च । [8]उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-
दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः ॥ १३० ॥

---

१ Just as the calf knows its mother even among a thousand cows, so an action done in the previous existence goes to the doer (finds out the doer). २ The action done by men in the previous existence, sleeps with them while they sleep, goes with them when they go and remains with them (standing when they stand). ३ Just as light and shade always closely follow each other, so an action and its doer are (closely) united with each other. ४ Be industrious, work. ५ Some adventure ६ Just as the clap of the hands cannot be produced with only one hand, so it is said there is no fruit of that action which is not accompanied with exertions ७ See, the food, obtained through fate even at the time of meals, will never enter the mouth without the exertions of the hand. ८ The goddess of wealth approaches that lion-like man who is industrious; it is the cowardly that say that fate is fate; so having set aside fate do manly efforts to the best of your powers, if anything does not succeed when exertions are made for it, what fault is there? that is, then we are not to blame.

तथा च । [1]उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य विशन्ति वदने मृगाः ॥ १३१ ॥
[2]उद्यमेन विना राजन्न सिध्यन्ति मनोरथाः ।
कातरा इति जल्पन्ति यद्भाव्यं तद्भविष्यति ॥ १३२ ॥
[3]स्वशक्त्या कुर्वतः कर्म न चेत्सिद्धिं प्रयच्छति ।
नोपालभ्यः पुमांस्तत्र दैवान्तरितपौरुषः ॥ १३३ ॥

तन्मयावश्यं देशान्तरं गन्तव्यम् । इति निश्चित्य वर्धमानपुरं गत्वा तत्र व[4]र्षत्रयं स्थित्वा [5]सुवर्णशतत्रयोपार्जनं कृत्वा भूयः स्वगृहं प्रस्थितः । अथार्धपथे गच्छतस्तस्य कदाचि[6]दटव्यां पर्यटतो भगवान्रविरस्तमुपागतः । तत्र [7]व्यालभयात्स्थूलतरवटस्कंध आरुह्य प्रसुप्तो यावत्तिष्ठति तावन्नि[8]शीथे द्वौ पुरुषौ [9]रौद्राकारौ परस्परं जल्पन्तावशृणोत् । तत्रैक आह । भोः कर्तः त्वं किं सम्यङ्न वेत्सि यदस्य सोमिलकस्य भोजनाच्छादनादृते-धिका समृद्धिर्नास्ति । तत्किं त्वयास्य सुवर्णशतत्रयं दत्तम् । स आह । भोः कर्मन् मयावश्यं दातव्यं व्यवसायिनां तत्र च तस्य [10]परिणतिस्त्व-दायत्तेति ।

अथ यावदसौ कौलिकः [11]प्रबुद्धः [12]सुवर्णग्रन्थिमवलोकयति तावद्रिक्तं पश्यति । ततः [13]साक्षेपं चिन्तयामास । अहो किमेतत् । महता कष्टे-नोपार्जितं वित्तं [14]हेलया क्वापि गतम् । [15]व्यर्थश्रमोकिंचनः कथं स्व-पत्न्या मित्राणां च मुखं दर्शयिष्यामि । इति निश्चित्य तदेव पत्तनं

---

१ Actions succeed by industry and not by mere wishes; (for) beasts do not (of their own accord) enter the mouth of a lion while he is asleep २ Oh king, desires do not succeed without exertion; it is the cowardly that say that what is to happen will happen. ३ If an action does not succeed when one has put forth all one's powers, no one is to blame in that case, because his manliness is rendered futile by his fate. ४ For three years—वर्षाणां त्रय, ष. त. ५ Having earned three hundred coins of gold. ६ Forest. ७ Through the fear of some wild beast ८ At the dead of night. ९ Of terrible forms. १० End, result. ११ Awakened. १२ The knot or purse that contained the gold १३ Revilingly, censuringly. १४ Speedily, all at once १५ Whose efforts are in vain and who has nothing. व्यर्थश्रम—व्यर्थो. श्रमो यस्य ब & नास्ति किंचन यस्य. ब.

गतः। तत्र च वर्षमात्रेणापि सुवर्णशतपञ्चकमुपार्ज्य भूयोपि स्वस्थानं प्रति प्रस्थितः। यावदर्धपथे भूयोटवीगतस्य भगवान्भानुरस्तं जगामाथ सुवर्णनाशभयात्सुश्रान्तोपि न विश्राम्यति केवलं कृतगृहोत्कण्ठः सत्वरं व्रजति। अत्रान्तरे द्वौ पुरुषौ तादृशौ दृष्टिदेशे समागच्छन्तौ जल्पन्तौ च शृणोति। तत्रैकः प्राह। भोः कर्तः किं त्वयैतस्य सुवर्णशतपञ्चकं दत्तम्। तत्किं न वेत्सि यद्भोजनाच्छादनाभ्यधिकमस्य किंचिन्नास्ति। स आह। भोः कर्मन् मयावश्यं देयं व्यवसायिनाम्। तस्य परिणामस्त्वदायत्तः। तत्किं मामुपालम्भयसि। तच्छ्रुत्वा सोमिलको यावद्ग्रन्थिमवलोकयति। तावत्सुवर्णं नास्ति। ततः परं दुःखमापन्नो व्यचिन्तयत्। अहो किं मम धनरहितस्य जीवितेन। तदत्र वटवृक्ष आत्मानमुद्बध्य प्राणांस्त्यजामि। एवं निश्चित्य दर्भमयीं रज्जुं विधाय स्वकण्ठे पाशं नियोज्य शाखायामात्मानं निबध्य यावत्प्रक्षिपति तावदेकः पुमानाकाशस्थ एवेदमाह। भो भोः सोमिलक मैवं साहसं कुरु। अहं ते वित्तापहारको न ते भोजनाच्छादनाभ्यधिकं वराटिकामपि सहामि। तद्गच्छ स्वगृहं प्रति। अन्यच्च भवदीयसाहसेनाहं तुष्टः। तथा मे न स्याद्व्यर्थं दर्शनम्। तत्प्रार्थ्यतामभीष्टो वरः कश्चित्। सोमिलक आह। यद्येवं तद्देहि मे प्रभूतं धनम्। स आह। भोः किं करिष्यसि भोगैरहितेन धनेन यतस्तव भोजनाच्छादनाभ्यधिका प्राप्तिरपि नास्ति। उक्तं च।

किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला।
या न वेश्येव सामान्या पथिकैरुपभुज्यते॥ १३४॥

---

१ Even in the course of one year. २ Five hundred coins of gold. ३ Through the fear of losing the gold. ४ Though greatly tired or fatigued. ५ With eagerness to reach home. कृता गृहाय उत्कंठा येन. ब. ६ Such as are described above. ७ In the range of the sight. ८ Having hanged or hung up. ९ Made of Darbha grass. १० Rope. ११ Throws himself down. १२ While yet, in the sky. १३ A cowrie. १४ सह मि for सहे. १५ Adventure, boldness. १६ Which will give you no enjoyment १७ What is to be done with that wealth which is only like one's wife and not a common property like a harlot, who is enjoyed by travellers (or by any body whatever).

सोमिलकं आह । यद्यपि भोगो नास्ति तथापि भवतु मे धनम् । उक्तं च ।

कृपणोऽप्यकुलीनोपि सदा संश्रितमानुषैः ।
सेव्यते स नरो लोके यस्य स्याद्वित्तसंचयः ॥ १३५ ॥

तथा च । शिथिलौ च सुबद्धौ च पततः पततो न वा ।
निरीक्षितौ मया भद्रे दशवर्षाणि पञ्च च ॥ १३६ ॥

पुरुष आह । किमेतत् । सोऽब्रवीत् ।

॥ कथा ६ ॥

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने तीक्ष्णविषाणो नाम महावृषभो वसति । स च मदातिरेकात्परित्यक्तनिजयूथः शृङ्गाभ्यां नदीतटानि विदारयन्स्वेच्छया मरकतसदृशानि शष्पाणि भक्षयन्नरण्यचरो बभूव । अथ तत्रैव वने प्रलोभको नाम शृगालः प्रतिवसति स्म । स कदाचित्स्वभार्यया सह नदीतीरे सुखोपविष्टस्तिष्ठति । अत्रान्तरे स तीक्ष्णविषाणो जलार्थं तदेव पुलिनमवतीर्णः । ततश्च तस्य लम्बमानौ वृषणावालोक्य शृगाल्या शृगालोऽभिहितः । स्वामिन् पश्यास्य वृषभस्य मांसपिण्डौ लम्बमानौ यथा स्थितौ । ततः क्षणेन प्रहरेण वा पतिष्यतः । एवं ज्ञात्वा भवता पृष्ठयायिना भाव्यम् । शृगाल आह । प्रिये न ज्ञायते

---

१ That man, who has hoards of wealth, though miserly and low-born, is served by those who resort to him. संश्रितमानुषैः—संश्रिताश्च ते मानुषाः . क. २ Good lady, I have observed for fifteen years t ose two, which are loose and well-formed and appear s if they fall down or do not. ३ Of sharp or pointed horns. तीक्ष्णे विषाणे यस्य. ब. ४ Through excess of intoxic tion. ५ Who had left off his own herd, who had separated himself from the herd. परित्यक्तं निजयूथं येन. ब. ६ Tender grass as green a emerald. ७ Enticer, seducer. ८ Sand-bank. ९ Testicles. १० The fourth part of the day and, therefore, equal to 3 hours. ११ You should always be after him.

कदाचिदेतयोः पतनं भविष्यति वा न वा। [1]तत्किं वृथा श्रमाय मां नियोजयसि। अत्रस्थस्तावज्जलार्थमागतान्मूषकान्भक्षयिष्यामि समं त्वया मार्गोऽयं यतस्तेषाम्। [2]अथ यदा त्वां मुक्त्वास्य तीक्ष्णविषाणस्य वृषभस्य पृष्ठे गमिष्यामि तदागत्यान्यः कश्चिदेतत्स्थानं समाश्रयिष्यति। नैतद्युज्यते कर्तुम्। उक्तं च।

[3]यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च॥ १३७॥

शृगाल्याह। भोः कापुरुषस्त्वं यत्किंचित्प्राप्तं तेनापि संतोषं करोषि। उक्तं च।

[4]सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः।
सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति॥ १३८॥

तस्मात्पुरुषेण सदैवोत्साहवता[5] विशेषार्थिना[6] भाव्यम्। उक्तं च।

[7]यत्रोत्साहसमारम्भो यत्रालस्यविनिग्रहः।
नयविक्रमसंयोगस्तत्र श्रीरचला ध्रुवम्॥ १३९॥
[8]तद्दैवमिति संचिन्त्य त्यजेन्नोद्योगमात्मनः।
अनुद्योगं विना तैलं तिलानां नोपजायते॥ १४०॥

---

१ Why do you then ask me to do that wherein my attempts will be useless. वृथाश्रमाय (कर्मणे) वृथा श्रमाः यस्मिन्. ब. २ If. ३ That man, who having left off what is certain, runs after that which is uncertain, loses what is certain, while what is uncertain is already lost. ४ A small river is easily filled, the cavity of the hands of a mouse is easily filled, and a mean fellow, who is quite contented with his lot, is satisfied even with little. ५ Full of energy. ६ One who wishes for something special. ७ The goddess of wealth is certainly firm there, where there are the display of energy, the curbing of laziness and the combination of justice and valour ८ One should not give up one's industry depending on fortune; no oil can be extracted from sesamum without the application of labour. There is a different reading for अनुद्योगं विना which is अनुद्योगेन नो तैलं तिलेभ्योऽपीह जायते which means no oil can be obtained even from sesamum without exertions.

अन्यच्च । [1]यः स्तोकेनापि संतोषं कुरुते मन्दधीर्जनः ।
तस्य भाग्यविहीनस्य दत्ता श्रीरपि माज्यते ॥ १४१ ॥
यच्च त्वं वदसि । एतौ पतिष्यतो न वेति । तदप्ययुक्तम् । उक्तं च
[2]कृतनिश्चयिनो वन्द्यास्तुङ्गिमा नोपभुज्यते ।
चातकः को वराकोयं यस्येन्द्रो वारिवाहकः ॥ १४२ ॥

अपरं मूषकमांसस्य निर्विण्णाहम्[3] । एतौ च मांसपिण्डौ पतनप्रायौ[4] दृश्येते । तत्सर्वथा नान्यथा कर्तव्यमिति । अथासौ तदाकर्ण्य मूषकप्राप्तिस्थानं[5] परित्यज्य तीक्ष्णविषाणस्य पृष्ठमन्वगच्छत् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

[6]तावत्स्यात्सर्वकृत्येषु पुरुषोत्र स्वयं प्रभुः ।
स्त्रीवाक्याङ्कुशविक्षुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ १४३ ॥
[7]अकृत्यं मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् ।
अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्य स्त्रीवाक्यप्रेरितो नरः ॥ १४४ ॥

एवं स तस्य पृष्ठतः सभार्यः परिभ्रमंश्चिरकालमनयत् । न च तयोः पतनमभूत् । ततश्च निर्वेदात्पञ्चदशे वर्षे शृगालः स्वभार्यामाह ।

---

१ The wealth of that unfortunate and dull-headed fellow who contents himself with little, though obtained, is lost. माज्यते lit. is washed off. २ Those whose resolution is firm are to be saluted; mere greatness is not enjoyed, that is, is of no use; what is the poor Chātaka bird (compared to Indra), but even Indra is the bearer of water to him, that is, is his menial servant? ३ Di-gusted. P. P. of विद् with निस्. ४ Almost about to fall, ready to fall. ५ The place of obtaining mice. ६ A man will be the master of himself in all things only so long as he is not held forcibly back by the goad in the form of the words of his wife. स्त्रीवाक्यांकुश. क. ७ A man impelled by the words of his wife thinks anything unfit to do as fit, considers anything that is inaccessible as accessible, and thinks what is unfit to eat as fit. स्त्रीवाक्य &c. is a तृ. त. and अकृत्य &c. are न. त.

शिथिलौ च सुबद्धौ च पततः पततो न वा ।
निरीक्षितौ मया भद्रे दश वर्षाणि पञ्च च ॥ १४५ ॥

तयोस्तत्पश्चा[1]दपि पातो न भविष्यति । तत्तदेव स्वस्थानं गच्छावः । अतोऽहं ब्रवीमि ।

शिथिलौ च सुबद्धौ च पततः पततो न वा ।
निरीक्षितौ मया भद्रे दश वर्षाणि पञ्च च ॥ १४६ ॥

पुरुष आह । यद्येवं तद्गच्छ त्वं भूयोपि वर्धमानपुरम् । तत्र द्वौ वाणिकपुत्रौ वसतः । एको गुप्तधनः[2] । द्वितीय उपभुक्तधनः[3] । ततस्तयोः स्वरूपं[4] बुद्ध्वैकस्य वरः प्रार्थनीयः । यदि ते धनेन प्रयोजनमभक्षितेन ततस्त्वामपि गुप्तधनं करोमि । अथवा दत्तभोग्येन[5] धनेन ते प्रयोजनं तदुपभुक्तधनं करोमीति । एवमुक्त्वादर्शनं गतः । सोमिलकोपि विस्मितमना भूयोपि वर्धमानपुरं गतः । अथ संध्यासमये श्रान्तः कथमपि तत्पुरं प्राप्तो गुप्तधनगृहं पृच्छन्कृच्छ्राल्लब्ध्वा[6]स्तमितसूर्ये[7] प्रविष्टः । अथासौ भार्यापुत्रसमेतेन[8] गुप्तधनेन निर्भर्त्स्यमानो हठाद्[9]गृहं प्रविश्योपविष्टः । ततश्च भोजनवेलायां तस्यापि भक्तिवर्जितं[10] किंचिदशनं दत्तम् । ततश्च भुक्त्वा तत्रैव यावत्सुप्तो निशीथे पश्यति तावत्तौ द्वावपि पुरुषौ परस्परं मन्त्रयतः । तत्रैक आह । भोः कर्तः किं त्वयास्य गुप्तधनस्यान्योधिको[11] व्ययो निर्मितो यत्सोमिलकस्यानेन भोजनं दत्तम् । तदयुक्तं त्वया कृतम् । स आह । भोः कर्मन् न ममात्र दोषः । मया पुरुषस्य लाभप्राप्तिर्दातव्या । तत्परिणतिः पुनस्त्वदायत्तेति । अथासौ यावदुत्तिष्ठति तावद्गुप्तधनो

---

१ After that, *viz*, the period of 15 years. २ He whose wealth is concealed. गुप्तं धनं यस्य. ब ३ One who has enjoyed wealth. ब. ४ Nature; another reading for स्वरूप is चेष्टित which means movements, actions ५ Given away in charity and enjoyed ६ Having obtained. It has for its object तत् *viz*. गृहं. ७ At sunset, when it was sunset. ८ Together with his wife and son. ९ Forcibly. १० Without respect or honour. ११ More than usual.

विसूचिकया[1] खिद्यमानो रुजाभिभूतः[2] क्षणं तिष्ठति । ततो द्वितीयेह्नि तद्दोषेण कृतोपवासः[3] संजातः । सोमिलकोपि प्रभाते तद्गृहान्निष्क्रम्योपभुक्तधनगृहं गत । तेनापि चाभ्युत्थानादिना[4] सत्कृतो विहितभोजनाच्छादनसंमानस्तस्यैव[5] गृहे भव्यशय्यामारुह्य[6] सुष्वाप । ततश्च निशीथे यावत्पश्यति तावत्तावेव द्वौ पुरुषौ मिथो मन्त्रयतः । अत्र तयोरेक आह । भोः कर्तः अनेन सोमिलकस्योपकारं कुर्वता प्रभूतो व्ययः कृतः । तत्कथय कथमस्योद्धारकविधिर्भविष्यति[7] । अनेन सर्वमेतद्व्यवहारकगृहात्[8]समानीतम् । स आह । भोः कर्मन् मम कृत्यमेतत् । परिणतिस्त्वदायत्तेति । अथ प्रभातसमये राजपुरुषा राजप्रसादज[9] वित्तमादाय समायात उपभुक्तधानाय समर्पयामास । तद्दृष्ट्वा सोमिलकश्चिन्तयामास । संचयरहितोपि वरमेष उपभुक्तधनो नासौ कदर्यो गुप्तधनः । उक्तं च ।

[10]अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
रतिपुत्रफला दारा दत्तभुक्तफलं धनम् ॥ १४७ ॥

तद्विधाता मां दत्तभुक्तधनं करोतु । न कार्यं मे गुप्तधनेन । ततः सोमिलको दत्तभुक्तधनः सजातः । अतोहं ब्रवीमि ।

अर्थस्योपार्जनं कृत्वा नैव भोगं समश्नुते ।
अरण्य महदासाद्य मूढः सोमिलको यथा ॥ १४८ ॥

---

१ Cholera—another reading is विसूचिकादोषेण which means by the effects of Cholera. २ Overcome by a disease ३ He who had observed a fast. कृत उपवास येन. ब. ४ The ceremony of rising up from one's seat to receive a guest. ५ To whom was done the honour of food, clothing &c. विहित. भोजनाच्छादनयोः संमान. यस्य or विहिता भोजनाच्छादनसमाना. यस्य. ब. According to the latter it may mean—who was given food and clothing and shown prop r respect. ६ Large spacious ७ The act of repaying the debt. ८ A dealer, trader. ९ Proceeding from the favour of the king. as the result of the king's favour. १० The fruit of the Vedas is the keeping up of the sacred fire, good disposition and conduct are the fruit of sacred lore, sexual enjoyment and sons are the fruits derived from wife and charity and enjoyment are the fruits of wealth.

तद्भद्र हिरण्यक एवं ज्ञात्वा धनविषये संतापो न कार्यः । अथ विद्यमानमपि धनं भोज्यवन्ध्यतया[1] तदविद्यमानं मन्तव्यम् । उक्तं च ।

[2]गृहमध्यनिखातेन धनेन धनिनो यदि ।
भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम् ॥ १४९ ॥

तथा च ।

[3]उपार्जितानामर्थानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १५० ॥

अन्यच्च ।

[4]दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १५१ ॥

एवं ज्ञात्वा विवेकिना न स्थित्यर्थं वित्तोपार्जनं कर्तव्यं यतो दुःखाय तत् । उक्तं च ।

[5]संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १५२ ॥
[6]पीयूषमिव संतोषं पिबतां निर्वृतिः परा ।
दुःखं निरन्तरं पुंसामसंतोषवतां पुनः ॥ १५३ ॥

---

१ By reason of the absence of enjoyment २ If people are to be considered as rich by that wealth which is buried in the middle of the house, why should we not be considered rich by the same wealth? (since both do not enjoy it). ३ Charity alone is the proper mode of protecting that wealth which is earned, just as the flowing out of the water in the body of a lake is the proper mode of utilizing it. ४ Charity, enjoyment and destruction—these three are the conditions of wealth - the third is the condition of the wealth of him who neither gives away in charity nor enjoys. ५ Whence can those, who are greedy of wealth and run after it here and there, get that happiness which, those who are satisfied with the nectar of contentment and whose minds are calm, get? ६ Great is the happiness enjoyed by those who drink the nectar in the form of contentment, while perpetual misery is suffered by those who are discontented.

[1]निरोधाच्चेतसोऽक्षाणि निरुद्धान्यखिलान्यपि ।
आच्छादिते रवौ मेघैः संछन्नाः स्युर्गभस्तयः ॥ १५४ ॥
[2]वाञ्छाविच्छेदनं प्राहुः स्वास्थ्यं शान्ता महर्षयः ।
वाञ्छा निवर्तते नार्थैः पिपासेवाग्निसेवनैः ॥ १५५ ॥
[3]अनिन्द्यमपि निन्दन्ति स्तुवन्त्यस्तुत्यमुच्चकैः ।
स्वापतेयकृते मर्त्याः किं किं नाम न कुर्वते ॥ १५६ ॥
[4]धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यापि न शुभावहा ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १५७ ॥
[5]दानेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो
लोभाच्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् ।
विभूषणं शीलसमं न चान्यत्
संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ १५८ ॥

---

१ By the curbing of the mind, all the organs of sense are curbed; when the sun is covered over by the clouds, the rays are all concealed. २ The sages whose minds are calm say that the checking of desires is the peace of mind; a desire is not removed by wealth as thirst is not slaked by resorting to fire. ३ What indeed do mortals not do for the sake of wealth. (स्वापतेय)? for they censure even him who is not fit to be censured and loudly praise him who does not deserve praise. ४ The desire of wealth even for religion does not do any good to any body, it is better to avoid mud from a distance than to touch it and then wash it off. For शुभावहा there is another reading which is सुखावहा, meaning bringing about happiness. ५ There is no other act equal to charity; there is no enemy on the earth other than avarice, there is no other ornament so great as good disposition, and no wealth equal to contentment. The second line is read differently as लाभोऽस्तिनान्यो परतः पृथिव्याः which means there is no gain greater than that of the earth.

> दारिद्र्यस्य परा मूर्तिर्यन्मानद्रविणाल्पता ।
> जरद्गवधनः शर्वस्तथापि परमेश्वरः ॥ १५९ ॥

एवं ज्ञात्वा भद्र त्वया संतोषः कार्य इति । मन्थरकवचनमाकर्ण्य वायस आह । भद्र मन्थरको यदेवं वदति तत्त्वया चित्ते कर्तव्यम् । अथवा साध्विदमुच्यते ।

> सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।
> अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १६० ॥
> अप्रियाण्यपि पथ्यानि ये वदन्ति नृणामिह ।
> त एव सुहृदः प्रोक्ता अन्ये स्युर्नामधारकाः ॥ १६१ ॥

अथैवं जल्पतां तेषां चित्राङ्गो नाम हरिणो लुब्धकैस्त्रासितस्तस्मिन्नेव सरसि प्रविष्टः । अथायान्तं ससंभ्रममवलोक्य लघुपतनको वृक्षमारूढः । हिरण्यकः शरस्तम्बं प्रविष्टः । मन्थरकः सलिलाशयमास्थितः । अथ लघुपतनको मृगं सम्यक्परिज्ञाय मन्थरकमुवाच । एह्येहि सखे मन्थरक मृगोयं तृषार्त्तोत्र समायातः सरसि प्रविष्टः । तस्य शब्दोयं

---

१ The fact that there is the lack of the riches of respect is the great image of poverty; although S'arva (God Siva) has an old bull for his wealth, still he is the great god of all. This verse is altogether omitted in othe editions. मान एव द्रविणं. क. जरद्गव एव धनं यस्य..ब. २ Should be borne in mind (lit should be committed to the mind). ३ Oh king, such persons as always speak sweetly are easy to find; but he, who says what is unpleasant but beneficial is hard to get. ४ Those alone are said to be friends who speak what is unpleasant but beneficial to men; others are friends only in name. नामधारक lit. holder or bearer of a name For अन्ये स्यु. we have elsewhere येन्ये स्यु —in that case ते should be understood before नामधारकाः. ५ Scared or frightened by the hunters. ६ Understand तं after आयान्त. ७ A thicket of reeds. ८ Reservoir. ९ Having well or minutely examined.

न [1]मानुषसंभव इति । तच्छ्रुत्वा मन्थरको [2]देशकालोचितमाह । भो लघुपतनक यथायं मृगो दृश्यते [3]प्रभूतमुच्छ्वासमुद्वहन्नु[4]द्भ्रान्तदृष्ट्या पृष्ठतोवलोकयति तन्न तृषार्त्त एष नूनं लुब्धकत्रासितः । तज्ज्ञायतामस्य पृष्ठे लुब्धका आगच्छन्ति न वेति । उक्तं च ।

> [5]भयत्रस्तो नरः श्वासं प्रभूतं कुरुते मुहुः ।
> दिशोवलोकयत्येव न स्वास्थ्य व्रजति क्वचित् ॥ १६२ ॥

तच्छ्रुत्वा चित्राङ्ग आह । भो मन्थरक ज्ञातं त्वया सम्यङ्मे [6]त्रासकारणम् । अहं लुब्धकशर[7]प्रहारादुद्धारितः [8]कृच्छ्रेणात्र समायातः [9]मम यूथं तैर्लुब्धकैर्व्यापादितं भविष्यति तच्छरणागतस्य मे दर्शय किंचिदगम्यं स्थानं लुब्धकानाम् । तदाकर्ण्य मन्थरक आह । भोश्चित्राङ्ग श्रूयतां नीतिशास्त्रम् ।

> [10]द्वावुपायाविह प्रोक्तौ विमुक्तौ शत्रुदर्शने ।
> हस्तयोश्चालनादेको द्वितीयः पादवेगजः ॥ १६३ ॥

तद्गम्यतां शीघ्रं [11]घनं वनं यावदद्यापि नागच्छन्ति ते दुरात्मानो लुब्धकाः । अत्रान्तरे लघुपतनकः सत्वरमभ्युपेत्योवाच । भो मन्थरक गतास्ते लुब्धकाः स्वगृहो[12]न्मुखाः प्रचुरमांसपिण्डधारिणः । तच्चित्राङ्ग त्वं

---

१ Proceeding or arising from a human being. व. २ What was fit for the place and occasion. ३ Sighing very heavily. ४ With bewildered looks. ५ A man who is frightened breathes heavily, looks about him often and often and is never at peace. ६ The cause of my fright. ७ Saved or spared from the arrows of hunters. ८ With great difficulty. ९ The herd to which I belong. १० Two remedies are here prescribed for one's release at the sight of the enemy—the one by means of the movements of the hands and the other from the velocity or speed of the feet. ११ Deep, dense. १२ Homewards, with their faces homewards. स्वगृहेभ्यो उन्मुखाः. च. त.

विश्रब्धो जलाद्बहिर्भव । ततस्ते चत्वारोपि मित्रभावमाश्रितास्तस्मिन्स-
रासे मध्याह्नसमये वृक्षच्छायाधस्तात्सुभाषितगोष्ठीसुखमनुभवन्तः सुखेन
कालं नयन्ति । अथवा युक्तमेतदुच्यते ।

सुभाषितरसास्वादबद्धरोमाञ्चकञ्चुकम् ।
विनापि संगमं स्त्रीणां कवीनां सुखमेधते ॥ १६४ ॥

तथा च ।

सकृदुक्तं न गृह्णाति स्वयं वा न करोति यः ।
यस्य संपुटिका नास्ति कुतस्तस्य सुभाषितम् ॥ १६५ ॥

अथैकस्मिन्नहनि गोष्ठीसमये मृगो नायातः । अथ ते व्याकुलीभूताः परस्परं जल्पितुमारब्धाः । अहो किमद्य सुहृन्न समायातः । किं सिंहादिभिः क्वचिद्व्यापादित उत लुब्धकैरथवानले प्रपतितो गर्तविषमे वा नवतृणलौल्यादिति । अथवा साध्विदमुच्यते ।

---

१ Come out of the water. २ Who had become great friends. ३ Enjoying the pleasure derived from the conversation on good sayings. ४ This is aptly said. ५ The happiness of poets, in which there is a sort of upper garment formed by the hair standing on their ends at the pleasure derived from witty sayings, increases even without a contact with women The reading elsewhere is सुभाषित–कञ्चुकाः विनापि सगमं स्त्रीणा कवय. सुखमेधते. This is easier and more appropriate, as the first line is made to qualify कवयः–and एधते here means the same as above. The sense is, as the hair of men stand on their ends at the contact with a woman, so do those of poets &c. ६ How can he, who does not understand anything when once uttered, or does not reproduce it himself, and who has no collection of witty sayings, have power to speak on useful subjects? सपुटिका is a box used for ornaments and valuables. ७ A very difficult ditch. ८ Through eagerness to eat fresh grass.

स्वगृहोद्यानगतेपि स्निग्धैः पापं विशङ्क्यते मोहात् ।
किमु दृष्टबह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे ॥ १६६ ॥

अथ मन्थरको वायसमाह । भो लघुपतनक अहं हिरण्यकश्च तावद्द्वावप्यशक्तौ तस्यान्वेषणं कर्तुं मन्दगतित्वात् । तद्गत्वा त्वमरण्यं शोधय यदि कुत्रचित्तं जीवन्तं पश्यसीति । तदाकर्ण्य लघुपतनको नातिदूरे यावद्गच्छति तावत्पल्वलतीरे चित्राङ्गः कूटपाशनियन्त्रितस्तिष्ठति । तं दृष्ट्वा शोकव्याकुलितमनास्तमवोचत् । भद्र किमिदम् । चित्राङ्गोपि वायसमवलोक्य विशेषेण दुःखितमना बभूव ।

अथवा युक्तमेतत् ।

अपि मन्दत्वमापन्नो नष्टो वापीष्टदर्शनात् ।
प्रायेण प्राणिनां भूयो दुःखावेगोधिको भवेत् ॥ १६७ ॥

ततश्च बाष्पावसाने चित्राङ्गो लघुपतनकमाह । भो मित्र संजातोयं तावन्मम मृत्युः । तद्युक्तं संपन्नं यद्भवता सह मे दर्शनं संजातम् । उक्तं च ।

प्राणात्यये समुत्पन्ने यदि स्यान्मित्रदर्शनम् ।
तद्द्वाभ्यां सुखदं पश्चाज्जीवतोपि मृतस्य च ॥ १६८ ॥

---

१ Even when a man has gone into the garden attached to the house, his friends suspect evil about him through fondness, how much more then will they do so, when he is in the midst of the forest in which many dangers are observable and which is dangerous. दृष्टबह्वपाय & प्रतिभय are both adjectives qualifying कान्तार—the first is a ब. २ A pond, a puddle. ३ Caught in a trap. ४ Generally, the velocity of the grief of creatures though lessened or lost, increases at the sight of a friend. Here आपन्न and नष्ट go naturally with दुःखावेग and hence the translation. They might also go with प्राणिनां but in that case the construction would be ungrammatical as these participles instead of being in the Genetive are in the Nominative case. ५ At the end of tears, that is, after shedding tears. ६ A proper thing has happened or come to pass. ७ If when the end of life has approached, a friend is seen, it becomes beneficial in two ways afterwards whether a person lives or dies.

तत्क्षन्तव्यं यन्मया प्रणयात्[१]सुभावितगोष्ठीष्वभिहितम् तथा हिरण्यकमन्थरकौ मम वाक्याद्द्वाच्यौ ।

अ[२]ज्ञानाज्ज्ञानतो वापि दुरुक्तं यदुदाहृतम् ।

मया तत्क्षम्यतामद्य द्वाभ्यामपि प्रसादतः ॥ १६९ ॥

तच्छ्रुत्वा लघुपतनक आह । भद्र न भेतव्यमस्मद्विधैर्मित्रैर्विद्यमा[३]नैः । यावदहं द्रुततरं हिरण्यकं गृहीत्वागच्छामि । अपरं ये सत्पुरुषा भवन्ति ते व्यसने न व्याकुल[४]त्वमुपयान्ति । उक्तं च ।

[५]संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे न भीरुत्वम् ।

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ १७० ॥

एवमुक्त्वा लघुपतनकश्चित्राङ्गमाश्वास्य यत्र हिरण्यकमन्थरकौ तिष्ठतस्तत्र गत्वा सर्वं [६]चित्राङ्गपाशपतनं कथितवान् । हिरण्यकं च चित्रा[७]ङ्गपाशमोक्षणं प्रति कृतनिश्चयं पृष्ठमारोप्य भूयोपि सत्वरं चित्राङ्गसमीपे गतः । सोपि मूषकमवलोक्य किंचिज्जीविताशया[८]संश्लिष्ट आह ।

---

१ Whatever (harsh) words I may have spoken in the course of our former conversation. २ Both of you should kindly pardon me for whatever ill words I may have utter d either unknowingly or knowingly. ३ When there are friends like us alive .This is an instance of the Instrumental absolute in Sanskrit. अस्मद्विधैर्मित्रैर्विद्यमानैः=अस्मद्विधेषु मित्रेषु विद्यमानेषु ४ Do not become bewildered or confused. ५ A mother rarely brings forth a son who has no delight in prosperity ; sorrow in adversity, timidity in battle, and who is the best in the three worlds. भुवनत्रयतिलक a mark on the forehead of the three worlds, and hence the most prominent figure in the three worlds. Another reading for रणे न भीरुत्व is रणे च धीरत्व which means "and who has boldness in battle." ६ The account how *Chitrânga* was caught in the snare. ७ Who had formed the resolution of freeing *Chitranga* from the snare. पं. त. ८ Possessed by the desire of living, who had hopes of living &c.

[१]आपन्नाशाय विबुधैः कर्तव्याः सुहृदोमलाः ।
न तरत्यापदं कश्चिद्योत्र मित्रविवर्जितः ॥ १७१ ॥

हिरण्यक आह । भद्र त्वं तावन्नीतिशास्त्रज्ञो दक्ष[२] इति । तत्कथमत्र कूटपाशे पतितः । स आह । भो न कालोयं विवादस्य । तन्न यावत्स पापात्मा लुब्धकः समभ्येति तावद्द्रुततरं कर्तय[३] मम मत्पादपाशम् । तदाकर्ण्य विहस्याह हिरण्यकः । किं मय्यपि समायाते लुब्धकाद्बिभेषि । ततः शास्त्रं प्रति महती मे विरक्तिः[४] संपन्ना यद्भवद्विधा अपि नीतिशास्त्रविद एतामवस्थां प्राप्नुवन्ति । तेन त्वां पृच्छामि । स आह । भद्र कर्मणा बुद्धिरपि[५] हन्यते । उक्तं च ।

[६]कृतान्तपाशबद्धानां दैवोपहतचेतसाम् ।
बुद्धयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १७२ ॥

[७]विधात्रा रचिता या सा ललाटेक्षरमालिका ।
न तां मार्जयितुं शक्ताः स्वशक्त्याप्यतिपण्डिताः ॥ १७३ ॥

एवं तयोः प्रवदतोः सुहृद्व्यसनसंतप्तहृदयो[८] मन्थरकः शनैःशनैस्तं प्रदेशमाजगाम । तं दृष्ट्वा लघुपतनको हिरण्यकमाह । अहो न शोभनमापतितम् । हिरण्यक आह । किं स लुब्धकः समायाति । स आह ।

---

१ For the removal of adversity wise men should make such friends as are free from faults (अमला); he who is without friends in this world does not surmount a difficulty For सुहृदोमलाः we have सुहृदो जनैः which gives better sense. २ Very cautious, circumspect. ३ Imper. 2nd P Sing. of कृत् caus.—used in the primitive sense. ४ Here विरक्ति means—absence of belief, diffidence ५ Even intellect is overpowered by fate ६ The talents even of the great, who are tied by the snares of the god of death (who are about to die) and whose minds are enfeebled by fate, go astray from the right path, (that is, they too act like ordinary persons). ७ Even great scholars are not able with their own power to wipe off that line of letters which is written on the forehead by the Creator. ८ Whose mind was afflicted by the calamity of his friend.

आस्तां[1] तावल्लुब्धकवार्ता । एष मन्थरकः समागच्छति । तदनीतिरनु[2]ष्ठितानेन यतो वयमप्यस्य[3] कारणान्नूनं व्यापादनं यास्यामो यदि स पापात्मा लुब्धकः समागमिष्यति । तदहं तावत्खं[4]उत्पतिष्यामि । त्वं पुनर्बिलं प्रविश्यात्मानं रक्षयिष्यसि । चित्राङ्गोपि वेगेन दिगन्तरं[5] यास्यति । एष[6] पुनर्जलचरः स्थले कथं भविष्यतीति व्याकुलोस्मि । अत्रान्तरे प्राप्तोयं मन्थरकः । हिरण्यक आह । भद्र न युक्तमनुष्ठितं भवता यदत्र समायातः । तद्भूयोपि द्रुततरं गम्यतां यावदसौ लुब्धको न समायाति । मन्थरक आह । भद्र किं करोमि । न शक्नोमि तत्रस्थो मित्रव्यसनाग्निदाघं[7] सोढुम् । तेनाहमत्रागतः । अथवा साध्विमुच्यते ।

[8]दयितजनविप्रयोगो वित्तवियोगश्च केन सह्याः स्युः ।
यदि सुमहौषधकल्पो वयस्यजनसंगमो न स्यात् ॥ १७४ ॥

एवं तस्य प्रवदत आकर्णपूरितशरासनो[9] लुब्धकोप्युपागतः । तं दृष्ट्वा मूषकेण तस्य स्नायुपाशस्तत्क्षणात्खण्डितः । अत्रान्तरे चित्राङ्गः सत्वरं पृष्ठमवलोकयन्प्रधावितः । लघुपतनको वृक्षमारूढः । हिरण्यकश्च समीपवर्ति बिलं प्रविष्टः । अथासौ लुब्धको मृगगमनाद्विषण्णवदनो व्यर्थश्रमस्तं मन्थरकं मन्दमन्दं स्थलमध्ये गच्छन्तं दृष्टवान् । अचिन्तयच्च । यद्यपि कुरंगो[10] धात्रापहृतस्तथाप्ययं कूर्म आहारार्थं संपादितः । तदस्या-

---

१ In the first place (तावत्) let the news of the hunter's coming be aside. २ He has acted against the general rules of conduct. ३ On his account. ४ The sky. ५ To another region अन्यां दिशं. ६ I am uneasy as to how this water-animal will fare on land. ७ Heat. ८ If there be not the society of friends like a very efficacious medicine, who can bear the separation of beloved persons and the loss of wealth ? ९ Who had drawn his bow as far as the ear, whose bow was fully bent आकर्णपूरितं शरासनं यस्य. १० A deer.

स्यामिषेण मे कुटुम्बस्याहारनिर्वृत्ति[१]र्भविष्यति । एवं विचिन्त्य तं दर्भैः संछाद्य धनुषि समारोप्य स्कन्धे[२] कृत्वा गृहं प्रति प्रस्थितः । अत्रान्तरे तं नीयमानमवलोक्य हिरण्यको दुःखाकुलः पर्यदेवयत्[३] । कष्टं[४] भोः कष्टमापतितम् ।

> [५]एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं
>   गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
> तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे
>   छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ १७५ ॥

यदि तावत्कृतान्तेन मे धननाशो विहितस्तन्मार्गश्रान्तस्य मे विश्राम-[६]भूतं मित्रं कस्मादपहृतम् । अपरमपि मित्रं परं मन्थरकसमं न स्यात् । उक्तं च ।

> [७]असपत्ता परो लाभो गुह्यस्य कथनं तथा ।
> आपद्विमोक्षणं चैव मित्रस्यैतत्फलत्रयम् ॥ १७६ ॥

तदस्य पश्चादन्यः सुहृन्न । तत्किं ममोपर्यनवरतं[८] व्यसनशरैर्वर्षति हन्त[९] विधिः । यत आदौ तावद्वित्तनाशस्ततः परिवारभ्रंश[१०]स्ततो देशत्यागस्ततो मित्रवियोग इति । अथवा स्वरूपमेतत्सर्वेषामेव जन्तूनां जीवितधर्मस्य[११] । उक्तं च ।

---

१ Accomplishment. २ Having taken or placed on the shoulder. ३ Lamented (Imperfect of देव् 10 with परि). ४ Oh! a calamity has befallen us! ५ Before I have gone to the end of one calamity, as if beyond the ocean, another has befallen me Misfortunes never come single (one calamity closely follows another). ६ Who had become an object of peace to the mind. ७ These three are the fruits derived from a friend, *viz* a great benefit in adversity, the confiding of a secret and freedom from calamity. ८ Incessantly, unceasingly. ९ Alas! woe! १० Falling off, desertion. ११ The way or mode of life.

कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम्।
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादिभङ्गुरम् ॥ १७७ ॥

तथा च। क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं
धनक्षये वर्धति जाठराग्निः।
आपत्सु वैराणि समुद्भवन्ति
छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ १७८ ॥

अहो साधूक्तं केनापि।
प्राप्ते भये परित्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम्।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ १७९ ॥

अत्रान्तरे आक्रन्दपरौ चित्राङ्गलघुपतनकौ तत्रैव समायातौ। अथ हिरण्यक आह। अहो किं वृथाप्रलपितेन। तद्यावदेष मन्थरको दृष्टिगोचरान्न नीयते तावदस्य मोक्षोपायश्चिन्त्यतामिति। उक्तं च।
व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदेवयेत्।
क्रन्दनं वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति ॥ १८० ॥

---

१ The body has calamities always at hand; wealth is the abode of miseries; associations or meetings of friends or relatives are followed by separation; everything is perishable even at birth. संनिहितापाय—संनिहिता: अपायाः यस्य. ब. सापगमा =अपगमेन सहिता: . ब. उत्पादभंगुर – उत्पादे भंगुर. स त This verse occurs differently read as:—कायः संनिहितापाय संपदः क्षणभंगुरा । समागमा सापगमाः सर्वेषामेव देहिनाम् । where क्षणभंगुर means—transitory, lasting for a moment, and the last part सर्वेषामेव देहिना is easy enough. २ Strokes repeatedly fall on a wound, the fire in the belly increases when there is the lack of wealth and hostilities arise in adversity; (so) misfortunes never come single. वर्धति for वर्धते. ३ Who has created this jewel, *viz*., the two letters मित्र, which protects when a danger arises and which is a receptacle for affection and confidence? प्रीतिविश्रम्भयो: भाजनम्. ष. त अक्षरयो द्वयं. ष. त. ४ Crying aloud (lit. intent on crying). आक्रंदः परं ययो: ब. ५ Is not carried beyond the reach of our sight. ६ He, who after meeting with a calamity, foolishly laments, only increases grief and never goes to its end (is not freed from it by crying).

[1]केवलं व्यसनस्योक्तं भेषजं नयपण्डितैः ।
तस्योच्छेदसमारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ १८१ ॥

अन्यच्च ।

[2]अतीतलाभस्य च रक्षणार्थं
भविष्यलाभस्य च संगमार्थम् ।
आपत्प्रपन्नस्य च मोक्षणार्थं
यन्मन्त्र्यतेऽसौ परमो हि मन्त्रः ॥ १८२ ॥

तच्छ्रुत्वा वायस आह । भो यद्येवं [3]तत्क्रियतां मद्वचः । एष चित्राङ्गोऽस्य मार्गे [4]गत्वा किंचित्पल्वलमासाद्य तस्य तीरे निश्चेतनो भूत्वा पततु । अहमप्यस्य शिरसि समारुह्य मन्दैश्चञ्चुप्रहारैः शिर उल्लेखिष्यामि[5] येनासौ लुब्धकोऽमुं मृतं मत्वा मम चञ्चुप्रहारप्रत्ययेन[6] मन्थरकं भूमौ क्षिप्त्वा मृगार्थे धावति । अत्रान्तरे त्वया दर्भमयबन्धनवेष्टनानि[7] खण्डनीयानि येनासौ मन्थरको द्रुततरं पल्वलं प्रविशति । चित्राङ्गः प्राह । भो भद्रोऽयं[8] दृष्टो मन्त्रस्त्वया । नूनं मन्थरको मुक्तो[9] मन्तव्यः । उक्तं च ।

[10]सिद्धिं वा यदि वासिद्धिं चित्तोत्साहो निवेदयेत् ।
प्रथमं सर्वजन्तूनां प्राज्ञो वेत्ति न चेतरः ॥ १८३ ॥

---

१ The only effective remedy against a calamity prescribed by those versed in morality, is to begin to undo it and to give up feeling sorry for it २ That is said to be a great or effective counsel which is made use of in protecting a gain already obtained. in securing a future profit and in releasing a person from calamities which have befallen him. संगम lit. meeting with, getting &c. For यन्मन्त्र्यते one would naturally expect यो मन्त्र्यते. ३ Let my words be acted up to; follow my advice. ४ Going along the road taken by him. ५ Shall scratch or peck. ६ By the evidence of my pecking, by being convinced that he is dead by the fact of my scratching him ७ The snares which are made of *darbha* grass and by which he is tied or bound. ८ Capital is the remedy that you have suggested. ९ Should be considered as already freed १० A wise man (alone) knows that the state of the mind of all creatures indicates before-hand whether an action will succeed or fail, and no other (person).

तदेवं क्रियताम् । तथानुष्ठिते स लुब्धकस्तथैव मार्गासन्नपल्वलतीरस्थं[1] चित्राङ्गं वायससनाथमद्राक्षीत्[2] । तं दृष्ट्वा हर्षितमना व्यचिन्तयत् । नूनं पाशवेदनया वराकोयं[3] मृगो गत्वायुःशेषजीवितः[4] पाशं त्रोटयित्वा कथमप्येतद्वनान्तरं प्रविष्टो[5] यावन्मृतः । वश्योयं[6] मे कच्छपः सुयन्त्रितत्वात् तदेनमपि तावद्गृह्णामीत्यवधार्य कच्छपं भूतले प्रक्षिप्य मृगमुपाद्रवत्[7] । अत्रान्तरे हिरण्यकेन वज्रोपमदंष्ट्राप्रहारेण[8] तद्दर्भवेष्टन तत्क्षणात्खण्डशः कृतम्[9] । मन्थरकोपि तृणमध्यान्निष्क्रम्य पल्वलं प्रविष्टः । चित्राङ्गोप्यप्राप्तस्यापि[10] तस्योत्थाय वायसेन सह द्रुतं प्रनष्टः । अत्रान्तरे विलक्षो[11] विषादपरो निवृत्तो लुब्धको यावत्पश्यति तावत्कच्छपोपि गतः । ततश्च तत्रोपविश्येमं श्लोकमपठत् ।

प्राप्तो[12] बन्धनमप्ययं गुरुमृगस्तावत्त्वया मे हृतः
संप्राप्तः कमठः स चापि नियत नष्टस्त्वदादेशतः ।
क्षुत्क्षामोत्र वने भ्रमामि शिशुकैस्त्यक्तः समं भार्यया
यत्स्वामिन्न कृतं कृतान्त कुरु रे तत्रापि सज्जोस्म्यहम् ॥१८४॥

एवं बहुविधं विलप्य स्वगृहं गतः । अथ तस्मिन्दूरीभूते सर्वेपि ते काककूर्ममृगाखवः परमानन्दभाजो[13] मिलित्वा परस्परमालिङ्गय

---

१ A pond or lake situated near the road २ Accompanied with the crow ३ This poor deer ४ Remaining alive as his life was not spent. आयु: शेषात् जीवित . पं. त. ५ As soon as he entered. ६ This tortoise is in my power by reason of his being securely tied सुयन्त्रित्व Abs noun from सुयन्त्रित P. P of यन्त्र्. ७ Ran towards the deer ८ With the strokes of his teeth resembling (उपम adamant (in hardness वज्रोपम-वज्रस्य उपमा यासा ता वज्रोपमा: (दंष्ट्रा·). ब ९ Was cut to pieces. १० Even before he (the hunter) could approach him (the deer) ११ Abashed and sad १२ Oh lord god of death, as soon as this big deer was caught in my snares, it has been snatched away by you; even the tortoise which was seized has undoubtedly been lost by your orders ; I wander in this forest parched with hunger and abandoned by my children as well as by my wife ; do what you have not done yet, I am ready even for that. १३ Enjoying great happiness परं आनंदं भजंतीति. उप.

पुनर्जातानि[1]वात्मनो[2] मन्यमानास्तदेव सरः प्राप्य महासुखेन सुभाषित-गोष्ठीविनोदं[3] कुर्वन्तः कालं नयन्ति स्म । एवं ज्ञात्वा विवेकिना मित्रसंग्रहः कार्यः । तथा मित्रेण सहाकौटिल्येन[4] वर्तितव्यम् । उक्तं च ।

[5]यो मित्राणि करोत्यत्र कौटिल्येन न वर्तते ।
स दुःखं न पराभूतेः प्राप्नोति हि कथंचन ॥ १८५ ॥

[6]समाप्तं चेदं मित्रसंप्राप्त्यभिधानं द्वितीयं तन्त्रम् ॥

---

१ As if born again. २ Themselves. This plural is against rules. It ought to have been आत्मानं–which is the reading of other editions. ३ Divertion produced from conversation. गोष्ठ्याः विनोद्. पं. त. ४ Without any hypocrisy, frankly. ५ He who makes friends in this world and does not act towards them crookedly, never meets with the pain of mortification (पराभूतेः). ६ Thus or here ends this Second Part or Series called मित्रसंप्राप्ति or Acquisition of Friends.

